

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології
Кафедра психології розвитку та консультування

Кваліфікаційна робота
ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Спеціальність 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Здобувачки першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, групи Пст-35
Палідвор Вікторії Володимирівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат психологічних наук, доцент
Адамська Зоряна Михайлівна

РЕЦЕЗЕНТ:
психолог Тернопільської ЗОШ №19
Татарин Надія Юріївна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ.....	6
1.1. Основні підходи до дослідження стилів сімейного виховання у вітчизняній і зарубіжній психології.....	6
1.2. Характеристика стилів сімейного виховання.....	9
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА.....	15
2.1. Психологічні особливості дошкільників.....	15
2.2. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника	19
2.3. Методи дослідження особливостей впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника.....	22
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА.....	27
3.1. Організація та методика емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника.....	27
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	30
3.3. Зміст програми соціально-психологічного тренінгу.....	43
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сім'я – це перше соціальне оточення дитини, яке відіграє ключову роль у становленні її особистості. Стиль сімейного виховання, тобто система методів і способів впливу батьків на дитину, значною мірою визначає її цінності, поведінку, емоційний стан та інші важливі аспекти розвитку.

Дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника є актуальним з кількох причин. По-перше, дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку особистості, коли закладаються фундаментальні риси характеру та здібності. По-друге, сучасні сім'ї стикаються з низкою нових викликів, таких як зростання зайнятості батьків, розриви стосунків, вплив мас-медіа, які можуть негативно впливати на стиль виховання. По-третє, розуміння впливу стилю сімейного виховання може допомогти батькам, педагогам та психологам у створенні оптимальних умов для розвитку особистості дошкільника.

Сучасна реальність ставить перед батьками та вихователями низку викликів, серед яких – необхідність вироблення ефективних стратегій виховання, спрямованих на формування здорової психічної структури та позитивних цінностей у дітей. Особливу увагу привертає те, які саме методи виховання сприяють розвитку позитивних якостей, які з них можуть негативно впливати на психічне та емоційне становище дитини.

У світлі швидких змін у суспільстві та родинному устрої, розбудови нових комунікаційних та соціальних мереж, необхідно активно досліджувати та аналізувати вплив різних стилів сімейного виховання на психологічний розвиток дитини. Це дозволить розробляти більш ефективні та адаптивні підходи до виховання, сприяючи формуванню здорових, врівноважених та успішних особистостей в майбутньому. Тому дослідження даної теми є дуже важливим та актуальним в сучасному педагогічному контексті.

Основоположницею поняття «стиль сімейного виховання» є американська психологиня Д. Баумрінд. Науковці, які досліджували стилі сімейного виховання: Е. Маккобі, А. Адлер, Ю. Р. Гарріс.

Важливість обраної теми дослідження визначається потребою суспільства у розумінні та оптимізації процесу виховання дітей у сімейному середовищі. З урахуванням того, що від сімейного виховання залежить не лише психологічний та емоційний розвиток дитини, а й її майбутнє життєве та професійне успішне функціонування, тема «Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника» є надзвичайно актуальною.

Об'єкт дослідження: особливості становлення особистості дошкільника.

Предмет дослідження: вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості впливу стилів сімейного виховання на становлення особистості дитини дошкільного віку.

Відповідно до мети бакалаврської роботи було поставлено такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз основних підходів до дослідження стилів сімейного виховання у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці.
2. Охарактеризувати психологічні особливості дошкільників.
3. Організувати та провести комплексне емпіричне дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника.
4. Розробити програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на оптимізацію дитячо-батьківських взаємин та формування конструктивного виховного стилю.

Для розв'язання визначених завдань були використані такі **методи дослідження:**

- *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових літературних джерел за темою дослідження;
- *емпіричні (психодіагностичні):* анкетування батьків за методикою Д. Баумрінд (адаптована версія); проєктивна методика «Казкотерапевтична

бесіда за мотивами казки»; методика «Шкала сімейної згуртованості та гнучкості» (FACES IV) Д. Олсона; проєктивна малюнкова методика «Дерево» К. Коха;

- *математико-статистичні*: кількісний та якісний аналіз даних, метод рангового кодування якісних ознак, кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена для виявлення зв'язків між показниками (комп'ютерна обробка даних здійснювалася в програмі Microsoft Excel).

Експериментальна база. Дослідження проводилося у Долинському дошкільному навчальному закладі яслах-садку «Ромашка» та Підгайчицькому дошкільному навчальному закладі «Малятко». Загальна вибірка дослідження склала 32 дитини дошкільного віку та їхні батьки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформульовані емпіричні висновки можуть стати основою для створення прикладних рекомендацій щодо гармонізації родинних стосунків. Розроблена авторська тренінгова програма «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини» може бути безпосередньо використана практичними психологами закладів дошкільної освіти для підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків, зниження рівня дитячої тривожності та профілактики деструктивних моделей виховання.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (що містить 58 найменувань) та 6 додатків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 110 сторінок, з яких 52 сторінки займає основний текст.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Основні підходи до дослідження стилів сімейного виховання у вітчизняній і зарубіжній психології

У ХХІ столітті психологія почала розвиватися дуже швидко. Сьогодні вона суттєво впливає на те, як ми поводимося, що відчуваємо та як діємо щодня. Вплив психології помітний навіть у родині, особливо коли йдеться про виховання дітей. Оскільки ця наука не стоїть на місці, зараз з'явився окремий її напрям – сімейна психологія, яка вивчає закономірності розвитку, динаміку, типові труднощі та розпад подружньо-сімейних стосунків.

Сімейне виховання є одним із найважливіших чинників становлення особистості дитини, оскільки саме в сім'ї закладаються основи її морального розвитку, формуються ціннісні орієнтації, соціальні установки та особливості поведінки. У зв'язку з цим проблема стилів сімейного виховання посідає важливе місце в психологічній науці та є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних учених.

Одним із перших про психологію в сім'ї заговорив видатний український учений і лауреат Нобелівської премії І. Мечников (відомий також як біолог, ембріолог, фізіолог та імунолог). Ще у 1887 році він написав книгу «Сімейне щастя», де пояснив, чому психологія так важлива для родини. Дослідник вважав, що сім'я – це не просто біологічний союз, а передусім психологічний. На його думку, для щастя в шлюбі критично важливо розуміти характер одне одного та вміти домовлятися. Також учений наголошував на вихованні: він був певен, що батькам необхідно знати психологію дітей, щоб «ростити» їх правильно.

У зарубіжній психології значний внесок у дослідження стилів сімейного виховання зробила Д. Баумрінд, яка на основі аналізу особливостей батьківського

контролю та емоційної підтримки виокремила три основні стилі виховання: авторитарний, авторитетний (демократичний) та ліберальний [53]. Авторитарний стиль характеризується високим рівнем контролю та жорсткими вимогами до дитини, тоді як авторитетний поєднує вимогливість із підтримкою самостійності та особистісного розвитку. Ліберальний стиль відзначається низьким рівнем контролю й надмірною свободою для дитини.

Подальший розвиток концепції Д. Баумрінд здійснили Е. Маккобі та Дж. Мартін, які доповнили класифікацію четвертим стилем – індіферентним (байдужим), що характеризується низьким рівнем як контролю, так і емоційної залученості батьків у виховання дитини [56]. Результати численних досліджень свідчать, що найбільш сприятливим для гармонійного розвитку особистості є авторитетний стиль виховання, який забезпечує формування високої самооцінки, відповідальності та соціальної компетентності дитини [58].

Важливе значення для розуміння особливостей сімейного виховання має психоаналітичний підхід. З. Фройд розглядав дитячо-батьківські взаємини як основу формування особистості та її подальшого психічного розвитку. Дослідник вважав, що стосунки в родині кардинально впливають на те, якою виросте людина. Він описав такі поняття, як «Едипів комплекс», «комплекс Електри» та «нарцисизм», які психологи використовують під час роботи з сім'ями й сьогодні [55]. Розвиваючи ці ідеї, Дж. Боулбі створив теорію прив'язаності, відповідно до якої якість емоційного зв'язку між дитиною та батьками визначає особливості її подальшого соціального функціонування та міжособистісних відносин [54].

Інший дослідник, А. Адлер, звертав увагу на те, як дитина відчувається вдома – цінною чи, навпаки, меншовартісною. Він довів, що це почуття формується саме через ставлення рідних.

Те, як батьки спілкуються з дитиною (тобто стиль виховання), надзвичайно сильно впливає на її розвиток. Першим про це заговорив німецький психолог Курт Левін. У 1939 році він опублікував роботу «Авторитарність і демократія в групі», де виділив два головні стилі виховання: авторитарний (коли все суворо і за правилами) та демократичний (коли панує взаємоповага та рівність).

Представники гуманістичної психології також приділяли значну увагу сімейному вихованню. Так, К. Роджерс підкреслював важливість безумовного прийняття дитини, поваги до її індивідуальності та створення сприятливих умов для саморозвитку [57]. На думку вченого, позитивне ставлення батьків сприяє формуванню адекватної самооцінки та психологічного благополуччя особистості.

У вітчизняній психології дослідження сімейного виховання здійснювалися переважно в межах культурно-історичного та діяльнісного підходів. Л. Виготський наголошував на провідній ролі соціального середовища у психічному розвитку дитини, розглядаючи сім'ю як один із ключових інститутів соціалізації [9]. О. Леонтьєв та С. Рубінштейн підкреслювали значення спільної діяльності та міжособистісної взаємодії в процесі формування особистості [30].

Значний внесок у вивчення дитячо-батьківських взаємин зробили А. Варга та В. Столін. Ученими була розроблена методика діагностики батьківського ставлення, яка дозволяє визначити такі його типи, як прийняття – відторгнення, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація та ставлення до дитини як до «маленького невдахи». Цей підхід дає змогу комплексно аналізувати емоційні та поведінкові аспекти взаємодії між батьками й дітьми.

Серед українських дослідників проблем сімейного виховання вагоме місце займають праці І. Беха, С. Максименка та Т. Титаренко. У своїх роботах вони акцентують увагу на необхідності розвитку відповідального батьківства, формування партнерських взаємин у сім'ї та створення сприятливого психологічного клімату для гармонійного розвитку особистості дитини [5].

Таким чином, аналіз наукових підходів до вивчення стилів сімейного виховання свідчить про багатогранність даної проблематики. Незважаючи на відмінності в теоретичних концепціях, більшість дослідників підкреслює важливість поєднання батьківської вимогливості, емоційної підтримки та поваги до особистості дитини. Саме такий стиль взаємодії забезпечує оптимальні умови для формування зрілої, самостійної та соціально адаптованої особистості.

1.2. Характеристика стилів сімейного виховання

У кожній родині між батьками та дітьми складаються свої, особливі стосунки. Те, як дорослі спілкуються з малечею, напряду впливає на характер та поведінку дитини. За допомогою різних методів виховання батьки намагаються пояснити дитині, «що таке добре, а що таке погано», і закласти в її свідомість головні життєві правила та цінності.

У психології стиль виховання часто описують як баланс між вимогами (чого батьки очікують від дитини) та контролем (як вони реагують на слухняність чи непослух).

Психолог Л. Венгер простіше пояснював це поняття: стиль виховання – це те, як саме дорослі спілкуються з дитиною вдома. Цей стиль залежить від кількох речей: наскільки сильно батьки контролюють та опікують дитину, чи є між ними душевне тепло, як саме дорослі керують поведінкою сина чи доньки та скільки заборон вони встановлюють.[22].

Питанням того, як виховання впливає на дитину, детально займався А. Адлер. Він описав помилки батьків, через які у дітей з'являється неправильне уявлення про світ і себе. Учений дійшов висновку: якщо батьки ігнорують дитину, вона не вчиться товаришувати й ладнати з іншими. Занедбаність заважає дитині адекватно сприймати себе, а брак батьківської уваги й тепла просто забирає в неї віру у власні сили та сміливість перед життєвими труднощами [17].

Оскільки А. Адлер вважав найважливішим уміння дитини спілкуватися з людьми, розуміти себе та ставати кращою, головним завданням батьків він називав розвиток у дитини здорової самооцінки, впевненості в собі та вміння поважати правила поведінки.

А от інший психолог, Дж. Болдуїн, розділив виховання на два основні стилі – демократичний та контролюючий:

1. Демократичний стиль виховання – батьки виховують твердо й послідовно, але водночас гнучко. Вони бачать у дитині самостійну особистість і

дають їй право голосу в родині. На відміну від ліберального виховання, де діти роблять що заманеться, тут є дбайливий контроль. Батьки чудово розуміють мотиви поведінки дитини, адекватно оцінюють її сили, підтримують у разі невдач і хвалять за успіхи. Дитина розвивається гармонійно та різнобічно. Вона виростає самостійною, активною, ініціативною та відповідальною [2].

2. Контролюючий стиль виховання – батьки діють жорстко: повністю керують життям дитини, порушують її особисті кордони, тиснуть авторитетом і вирішують усе самостійно. Думка та права дитини не враховуються – від неї чекають лише ідеального послуху, залізної дисципліни та виконання обов'язків. З одного боку, це виховує відповідальність, вміння долати труднощі та змушує дитину максимально мобілізувати сили для досягнення цілей. Батьки планку піднімають максимально високо: дитина мусить бути найкращою в усьому – від оцінок у школі до спорту. Успіх стає головною метою, через що сильно страждає душевний стан дитини. Це призводить до панічного страху помилки чи невдачі, втрати щирого інтересу до будь-яких занять та недовіри до людей. Дитина закривається, перестає довіряти дорослим і шукає порятунку лише серед однолітків. Крім того, формується подвійна модель поведінки: перед сильнішими чи владними людьми така дитина беззаперечно кориться, але відіграється на слабших – виявляє до них жорстокість та агресію.

Психотерапевт Е. Ейдеміллер описав велику кількість стилів аномального сімейного виховання. Відмінності між цими стилями виражаються в емоційній залученості батьків у життя дитини, ступені контролю і турботи, а також у розумінні батьками віку дитини і змісту індивідуальних потреб.

У науково-психологічній літературі виділяють такі стилі сімейного виховання дітей: потуральний, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий та гармонійний.

1. **Потуральний стиль сімейного виховання.** Дітям у таких родинах дають повну свободу, але не через велику довіру, а через банальну байдужість. Дорослі зазвичай настільки зайняті собою, своєю роботою чи друзями, що просто не помічають настрою дитини й ігнорують її потреби. Батьки діють абсолютно

непослідовно: вони можуть покарати дитину, а за хвилину дати їй цукерку чи іграшку – аби тільки вона не плакала, не сердилася й не заважала їм займатися своїми справами. Головний метод виховання тут – класичний «батіг і пряник». Через таке ставлення дитина виростає конформістом. Це означає, що вона не матиме власної стійкої думки, буде пасивно підлаштовуватися під оточення та сліпо підкорятися більшості, аби її просто не чіпали.

2. **Змагальний стиль сімейного виховання.** У таких родинах батьки змалечку вважають свою дитину особливою, унікальною та не такою, як усі. Вони постійно підштовхують її до активності – хвалять або дають за успіхи гроші й подарунки. Дорослі зациклені на порівнянні: вони щодня порівнюють свою дитину з іншими і дуже сильно переживають, якщо хтось виявляється кращим за їхнє чадо. Зрештою, дитина щиро вірить, що вона вища й розумніша за всіх навколо. Але в цього є зворотний бік: будь-який програш чи невдача стають для неї катастрофою. Вона буквально «вилазить із життя», закривається в собі, стає млявою, байдужою до всього та впадає в депресивний стан. У цьому стилі працюють як нагороди, так і покарання. Проте, якщо дитина порушує домашні правила або не виправдовує очікувань, батьки можуть покарати її не просто суворо, а навіть жорстоко. Таке виховання формує «пошуковий» тип особистості. З одного боку, така дитина мотивована постійно шукати нові шляхи для досягнення успіху та лідерства, але з іншого – її психологічний стан повністю залежить від зовнішніх перемог та схвалення.

3. **Розважальний стиль сімейного виховання.** З самого малечку дитині дають повну свободу дій. Батьки дозволяють їй пізнавати світ на власному досвіді, навчаючись на своїх же помилках і спробах. У таких сім'ях ви ніколи не почуєте криків, лайки чи докорів – дорослі впевнені, що дитяча енергія та активність мають виходити назовні природним шляхом. Тут повністю відмовляються від будь-якого примусу чи фізичних покарань. Батьки вірять, що дитина здатна сама обрати заняття, яке їй до душі, а дорослі мають право лише підказати щось або дати дружню пораду. Таке виховання формує сензитивний (чутливий) тип особистості.

Дитина виростає емоційно відкритою, здатною до глибокого співпереживання (емпатії), чуйною до інших та дуже тонко сприймає навколишній світ.

4. Запобігливий стиль сімейного виховання. Цей стиль (його ще називають гіперопікою) часто з'являється у двох випадках: через постійні хвороби дитини або через тривожний характер самих батьків. Якщо малеча часто хворіє, дорослі починають панічно боятися за її здоров'я і гостро реагують на будь-яке нездужання. У такій родині дитина майже позбавлена самостійності. Батьки повністю вирішують, чим їй займатися, самі обирають для неї ігри та розписують кожен крок. Усі прояви дитячої ініціативи просто блокуються заради її ж "безпеки". Таке виховання формує інфантильний тип особистості. Дитина виростає несамотійною, психологічно незрілою, безпорадною перед труднощами та звиклою, що всі рішення за неї завжди приймає хтось інший.

5. Контролюючий стиль сімейного виховання. За такого виховання дитина виростає тривожною. Вона постійно перебуває в напрузі, а причини такої суворості в родині можуть бути різними:

- дитина виховувалася в дитбудинок або в опікунів, які поводитися з нею грубо;
- вона довго жила без батьків (наприклад, у лікарні), де ставлення було зовсім не домашнім; через жорстокість дорослих дитина могла пережити сильний стрес, через що закрилася в собі, стала сердитою та агресивною;
- батьки просто автоматично копіюють поведінку власних тата й мами, які свого часу виховували їх так само жорстко;
- дорослі надто сильно переймаються тим, «що скажуть люди», і керуються чужою думкою, а не інтересами дитини.

У таких сім'ях життя дитини розписане до дрібниць: батьки самі вирішують, що їй одягати, з ким спілкуватися та як проводити кожную хвилину дня. Замість підтримки й тепла дитина чує лише командний тон і крики. Батьки часто й суворо карають малечу, зокрема й фізично, позбавляючи її елементарної батьківської ласки та любові.

6. Співчутливий стиль сімейного виховання. Такий стиль зазвичай складається там, де родина живе бідно, має скрутні побутові умови або де між рідними немає душевного тепла й спільності. Діти тут змалечку залишаються без нагляду. Оскільки грошей на звичайні іграшки за віком немає, дитина копіює у своїх іграх роботу дорослих – те, що роблять тато, мама чи інші родичі. Через це дитина дуже рано починає допомагати батькам і фактично вступає у доросле трудове життя. Вона щиро переймається всіма домашніми проблемами, але водночас сильно заціклюється лише на справах своєї родини. Як наслідок, такі діти часто ростуть пасивними, не виявляють ініціативи, а їхній кругозір залишається досить вузьким. У таких сім'ях батькам навіть не доводиться карати чи спеціально хвалити дитину. Малеча дорослішає на очах і сама чудово бачить, з якими труднощами стикається родина і чим вона тішиться. Таке виховання формує інтровертований тип особистості. Дитина виростає зосередженою на своєму внутрішньому світі та потребах родини, вона схильна до усамітнення і важко йде на контакт із зовнішнім світом.

7. Гармонійний стиль сімейного виховання. Специфіка зазначеного стилю виховання цілком відображає його дефініцію. У таких сім'ях народження дитини є запланованим та очікуваним: батьки заздалегідь готуються до її появи та моделюють майбутній виховний процес. Мікроклімат у родині характеризується емоційним теплом, комфортом та взаємоповагою. Особливе значення приділяється формуванню сімейних традицій і спільних ритуалів, що сприяє консолідації родини та забезпечує дитині відчуття психологічної стабільності. Як наслідок, подібний підхід трансформується у гармонійно-соціальний тип особистості. Вихованець формує високий рівень самовпевненості, емоційну резистентність, відкритість до навколишнього середовища, а також демонструє розвинені комунікативні навички та високий потенціал до соціалізації.[38].

Аналіз різних стилів сімейного виховання дітей дозволяє зробити висновок про те, що кожна виховна модель характеризується специфічним балансом деструктивних та конструктивних проявів. При цьому детермінація вибору конкретного стилю зумовлена комплексом інтерперсональних, соціокультурних,

економічних та психологічних чинників. Відтак, оптимізація виховного процесу в родині базується на принципі гнучкості та диференціації. Ефективність педагогічного впливу досягається за умови релевантного врахування батьками індивідуально-типологічних та вікових особливостей дитини, що дозволяє змодельовати сприятливий мікроклімат для її всебічного онтогенезу та соціалізації.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

2.1 Психологічні особливості дошкільників

У дошкільному віці продовжується активний розвиток особистості дитини. У цей період з'являється потреба у визнанні та схваленні, закладаються основи самооцінки, розвивається сприйняття часу (минуле, теперішнє, майбутнє), а також відбувається усвідомлення власної статі та своєї ролі в суспільстві (розуміння особистих потреб та обов'язків).

Позитивними показниками розвитку дошкільника на цьому етапі є:

- емоційна сфера: здатність проявляти щиру прив'язаність і любов (подібно до дорослих), а також потреба у повазі, розумінні та авторитеті з боку батьків і близьких;
- особистісні якості: поява стійкого почуття власної гідності, впевненості, ініціативності та адекватної самооцінки;
- соціальна взаємодія: розвиток турботливості (припускаючи помірні прояви ревностів чи заздростів), товариськості, комунікабельності та прагнення спілкуватися з однолітками на рівних умовах.

Дошкільний вік – це етап інтенсивного накопичення та систематизації чуттєвого досвіду дитини. У цей час відбувається освоєння суто людських форм сприйняття та мислення, активне становлення уяви, а також формування перших елементів довільної уваги та смислового запам'ятовування [14].

Він поділяється на такі періоди:

1. Молодший дошкільний вік (3-4 роки):

- провідна діяльність: сюжетно-рольова гра;
- розвиток: формується образне мислення, мова, емоції, воля;
- дитина опановує нові рухи, вчиться взаємодіяти з однолітками.

2. Середній дошкільний вік (4-5 років):

- провідна діяльність: сюжетно-рольова гра з елементами планування та поділу ролей;

розвиток:

- удосконалюється образне мислення, з'являється логічне мислення;
- розвивається мова, дитина опановує граматику, вчиться розповідати казки, описувати події;

- формуються емоційні та вольові якості;
- дитина стає більш самостійною, вчиться дотримуватися правил.

3. Старший дошкільний вік (5-6(7) років):

- провідна діяльність: гра з правилами;

розвиток:

- логічне мислення стає провідним;
- дитина вчиться аналізувати, узагальнювати, робити висновки;
- розвивається мова, дитина вчиться чітко висловлювати свої думки, переказувати тексти;

- формуються моральні якості, дитина вчиться оцінювати вчинки інших людей;

- дитина готується до школи: вчиться читати, писати, рахувати.

Всі ці особистісні досягнення є результатом інтелектуальної освіти, виховання та любові[20].

Становлення уявлень про психологічні особливості дошкільнят – це результат тривалого історичного розвитку, в який зробили внесок чимало мислителів і педагогів. Серед ключових постатей, чиї концепції суттєво змінили розуміння дитячого розвитку, варто виділити Ж. Піаже, Д. Віннікотта та М. Монтесорі.

Зокрема, Ж. Піаже обґрунтував поетапність когнітивного розвитку дитини та детально описав специфіку мислення на кожному віковому етапі. Автором було доведено, що вирішальну роль у ментальному зростанні відіграє активне дослідження дитиною навколишнього світу та взаємодія з ним. Наразі його

теоретичні положення становлять підґрунтя для більшості сучасних психолого-педагогічних досліджень та освітніх методик [15].

Д. Віннікотт довів, що ранній взаємозв'язок між дитиною та опікуном має вирішальне значення для її психічного здоров'я, та обґрунтував концепцію «достатньо хорошої матері». Натомість класифікацію типів прив'язаності та їхній безпосередній вплив на подальше життя особистості детально описали Дж. Боулбі та М. Ейнсворт. Ці теоретичні підходи стали базою для численних сучасних досліджень раннього онтогенезу та розвитку програм раннього втручання. [51].

М. Монтессорі обґрунтувала, що потенціал дитячого розвитку значно перевищує загальноприйняті уявлення. Створена нею педагогічна система спрямована на максимальне розкриття внутрішніх ресурсів дитини. Запропоновані авторкою принципи виховання, що базуються на свободі вибору, самостійності та особистій відповідальності, не втрачають своєї актуальності й у сучасній практиці дошкільної освіти [2].

Дошкільна освіта відіграє фундаментальну роль у процесі становлення особистості дитини. Одним із ключових новоутворень цього періоду є активне формування морально-етичних та ціннісних орієнтирів. Засвоєння соціальних норм, правил поведінки, а також первинних уявлень про «хороше» та «погане» відбувається під безпосереднім впливом емоційних установок і оціночних суджень дорослих, головним репрезентантом яких в освітньому просторі виступає вихователь.

У цей час у дітей розвивається почуття сорому як важливий регулятор соціальної поведінки. Попри те, що дошкільник уже чітко усвідомлює чинні правила та заборони, він ще не завжди здатний повноцінно контролювати власні емоційні прояви та імпульсивні бажання, що є цілком природною віковою особливістю для цього етапу розвитку [22].

Морально-етичні уявлення дошкільників тісно пов'язані з їхньою безпосередньою емоційною сферою. Емоційні прояви дітей цього віку характеризуються спонтанністю, експресивністю та ситуативністю: вони легко

переходять від одного емоційного стану до іншого, демонструючи високу рухливість нервових процесів.

Окремим аспектом розвитку афективної сфери в дошкільному віці є виникнення та диференціація страхів. В їхній основі лежить емоційно загострене сприйняття потенційної загрози, що виступає безпосереднім проявом інстинкту самозбереження. Наявність помірного рівня страху стимулює формування обережності, адаптивної поведінки та підвищеної чутливості до навколишнього середовища. Водночас надмірна, генералізована демонстрація страхів може свідчити про наявність депресивних тенденцій (пригніченого настрою), гіперчутливості, або ж навпаки — про дисфункцію інстинкту самозбереження, розгальмованість потягів та неконтрольоване психоемоційне збудження [29].

Важливим чинником етіології дитячих страхів є їхня індукція з боку батьків. Досить часто матері, які мають високий рівень особистісної тривожності, несвідомо транслиують власні побоювання дітям або ж через надмірну гіперопіку штучно обмежують інформаційне та соціальне середовище дитини (контроль дозвілля, цензурування казок, мультфільмів тощо).

Водночас особлива роль у процесі подолання дитячих страхів належить батькові, чия поведінка має виступати стабілізуючим фактором. Проте такі прояви батьківської фігури, як надмірна ригідність, емоційна холодність, ігнорування зростаючої сензитивності (чутливості) дитини та нехтування її психологічними потребами, мають деструктивний детермінуючий ефект. Подібна позиція батька лише посилює тривожно-невротичну прив'язаність дитини до матері, що в результаті стає тригером для хроніфікації дитячих страхів [33].

Трудова діяльність дітей дошкільного віку на початкових етапах реалізується через залучення до окремих доручень, які виконуються переважно в ігровій формі. Специфічною рисою цього процесу є поступова диференціація гри та праці, що чітко простежується у старшому дошкільному віці. На цьому етапі інтерес до безпосереднього процесу діяльності починає інтегруватися з орієнтацією на її продуктивний результат та усвідомленням соціальної значущості власної праці. Дошкільники виявляють здатність до розуміння обов'язковості трудових завдань,

керуючись не лише пізнавальним інтересом, а й усвідомленням користі для оточуючих. При цьому вектор спрямованості дитячої праці безпосередньо детермінується особливостями її організації та мотивуючими впливами з боку дорослих.

Сенсорний розвиток дошкільника є двокомпонентним процесом, що охоплює засвоєння системи уявлень про властивості предметів і явищ, а також оволодіння новими перцептивними діями, які забезпечують більш диференційоване сприймання навколишньої дійсності. Якщо в ранньому дитинстві психічний розвиток спирався на суб'єктивні предметні зразки (сформовані на основі індивідуального досвіду), то в дошкільному віці відбувається якісний перехід до системи загальноприйнятих сенсорних еталонів. Дитина опановує вироблені соціумом матриці та системи виміру базових властивостей об'єктів (хроматичні ознаки, геометричні форми, просторово-розмірні параметри, акустичні та темпоральні характеристики).

Таким чином, дошкільний вік виступає періодом сенситивного розвитку та закладання фундаментальних особистісних новоутворень, що визначають подальший онтогенез індивіда. Релевантне розуміння зазначених психологічних особливостей дозволяє суб'єктам виховного процесу (батькам, вихователям, педагогам) моделювати пролонговане сприятливе середовище для гармонійної соціалізації та всебічного розвитку дитини.

2.2 Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника

Сімейне виховання традиційно залишається базовою та найбільш затребуваною формою соціалізації особистості. Феномен сім'ї незмінно перебуває в центрі міждисциплінарних досліджень, оскільки вона виступає ключовим інститутом формування всебічно розвиненої індивідуальності та системи суспільних відносин. Родинне середовище має глибокий гносеологічний

(пізнавальний) та морально-ціннісний потенціал, забезпечуючи процеси збереження, акумуляції та трансляції соціокультурного досвіду й життєво необхідних навичок наступним поколінням [39].

Сім'ї, які не справляються з вихованням, стають причиною серйозних порушень у соціалізації дитини. Розвиток особистості починається з перших днів життя і безпосередньо залежить від стосунків у родині – з батьками, братами, сестрами та старшим поколінням. Спостерігаючи за родичами, дитина засвоює їхні правила та копіює поведінку.

Саме тому батьки є головними фігурами у процесі соціалізації. Вони закладають перші норми поведінки, а діти через наслідування намагаються бути схожими на них. Розуміння цієї відповідальності робить виховання свідомим процесом. Батьки починають контролювати власні слова та вчинки, щоб продемонструвати дитині ті людські цінності, які вони хочуть їй передати. Створення сприятливих умов у сімейному середовищі є базою для успішної інтеграції дитини в суспільство.

Через це вивчення впливу сім'ї на розвиток особистості є одним із ключових завдань психології. Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили такі зарубіжні науковці, як Е. Еріксон, Дж. Боулбі, У. Бронфенбреннер та Д. Баумрінд.

Дослідження видатних зарубіжних учених доводять, що родинне середовище є головним чинником у розвитку дитини. Наприклад, Е. Еріксон у своїй теорії психосоціального розвитку показав, що саме в сім'ї закладаються основи для успішного подолання вікових криз. Дж. Боулбі, творець теорії прив'язаності, обґрунтував, що перші стосунки з батьками стають фундаментом для всієї майбутньої особистісної структури індивіда. У. Бронфенбреннер у межах своєї екологічної системної теорії розглядав родину як мікросистему – найближче до дитини середовище, яке чинить на неї найсильніший і найтриваліший вплив. Водночас, Д. Баумрінд детально описала різні стилі батьківства (авторитарний, авторитетний та ліберальний) та проаналізувала їхні наслідки для формування особистості.

Усі ці теоретичні підходи підтверджують, що стиль сімейного виховання тісно пов'язаний із виховною функцією родини. Батьківські установки та методи керування поведінкою безпосередньо впливають на те, як дитина починає сприймати себе, тобто на її «Я-образ» та самооцінку. Цей вплив відбувається двома основними шляхами. По-перше, батьки словесно або через власну модель поведінки транслують дитині певне ставлення до неї, яке вона згодом робить своїм власним. По-друге, через систему зовнішніх правил і обмежень вони вчать дитину контролювати власні імпульси, завдяки чому розвивається саморегуляція.

Коли дитину підтримують і переконують у тому, що вона розумна, здібна та цінна, у неї формується позитивний «Я-образ». Якщо ж дорослі постійно повторюють, що дитина погана, слабка чи несамотійна, її власні ідеї та інтереси знецінюються. У результаті такого тиску виникає негативне самосприйняття, і дитина або повністю підкоряється думці батьків, втрачаючи ініціативу, або починає активно протестувати й виявляти агресію.

Окремим важелем впливу є орієнтація дитини на досягнення певної мети чи стандартів, які висувають дорослі. Якщо ці вимоги відповідають реальним психологічним та фізичним можливостям дитини, її нахилам та інтересам, вона переживає ситуацію успіху. Це зміцнює її самоповагу, формує впевненість у собі та адекватну самооцінку. Натомість нереалістичні або завищені очікування призводять до зворотного ефекту: дитина втрачає віру у власні сили, стає емоційно нестабільною, тривожною та невпевненою в собі.

Самооцінка формується з дитинства у процесі спілкування за такими етапами:

- увага з боку дорослих;
- співробітництво з ними;
- відчуття поваги з їхнього боку;
- взаєморозуміння.

Взаємовідносини між дитиною та батьками на кожному етапі розвитку безпосередньо впливають на те, як дитина починає ставитися до самої себе.

Залежно від виховного підходу дорослих, у дитини може формуватися як адекватне, так і деформоване самосприйняття.

Зокрема, якщо батьки схильні до надмірного вихваляння та штучного підкреслення будь-яких – як реальних, так і вигаданих – досягнень дитини, це зазвичай призводить до формування у неї завищеної самооцінки та нереалістично високого рівня домагань. У майбутньому такому дошкільнику буде важко об'єктивно оцінювати власні сили.

Має місце також і зворотний деструктивний сценарій: коли батьки відверто не вірять у здібності та потенціал дитини. Постійна критика, знецінення та рішуче придушення природних для певного віку проявів дитячого негативізму (наприклад, під час кризи трьох років) руйнують віру дитини у власні сили. Замість здорової автономії та самостійності, у неї розвиваються відчуття слабкості, комплекс неповноцінності, тривожність та стійка занижена самооцінка [6].

Самооцінка, яка формується у дітей дошкільного віку під впливом сімейного виховання, має значний вплив на їхнє ставлення до школи, успішність чи неуспішність у навчанні та спілкуванні.

Отже, неправильний вибір батьками стилю сімейного виховання може спричинити низку порушень у фізичному, розумовому розвитку, емоційній та поведінковій сферах. Це не лише завдає незворотної шкоди здоров'ю дитини, а й травмує її психіку, перешкоджає розвитку особистості та спричиняє різні поведінкові розлади. Це також спричиняє серйозні соціальні наслідки, такі як соціальна дезадаптація та інфантилізація.

2.3 Методи дослідження особливостей впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника

Дослідження того, як стиль сімейного виховання впливає на становлення особистості дошкільника, є одним із найважливіших напрямків у психології. Значний внесок у цю тему зробила Д.Баумрінд. Вона стала однією з перших, хто

зміг чітко систематизувати підходи батьків до виховання та створити методики для їх вивчення. У своїх працях Д. Баумрінд виділила три ключові стилі батьківства: авторитетний (який базується на підтримці та розумних вимогах), авторитарний (що спирається на жорсткий контроль) та байдужий (де дитині дають повну свободу). Саме її дослідження заклало основу для сучасного аналізу та вимірювання батьківських установок [53].

Авторитарний стиль характеризується високим рівнем вимогливості та низьким рівнем сприйнятливості до думок та почуттів дитини. Батьки, які використовують цей стиль, часто встановлюють жорсткі правила і покарання за їх порушення, не надаючи дітям можливості висловити свої думки або почуття.

Авторитетний (демократичний) стиль характеризується високим рівнем вимогливості та підтримки. Батьки, які використовують цей підхід, встановлюють чіткі правила, але також надають дітям можливість висловлювати свої думки та почуття, приймаючи рішення разом з ними.

Байдужий (пермісивний) стиль характеризується низьким рівнем вимогливості та підтримки. Батьки, які використовують цей підхід, часто не встановлюють чітких правил або не накладають суворих обмежень, дозволяючи дітям вирішувати більшість питань самостійно.

Головна ідея Д. Баумрінд полягала в тому, що саме авторитетний (або демократичний) стиль виховання є найкращим для дитини. Його унікальність у тому, що батьки вміють гармонійно поєднувати високу вимогливість до поведінки з щирою підтримкою та любов'ю. Саме такий баланс найбільше сприяє здоровому психологічному зростанню дошкільника.

У своїх працях дослідниця детально проаналізувала, як різні підходи батьків позначаються на житті дитини. Вона довела, що стиль виховання прямо впливає на її емоційне благополуччя, рівень самовладання, успіхи в майбутньому навчанні та соціальну компетентність – тобто вміння легко адаптуватися в колективі. Зрештою, висновки Д. Баумрінд не лише стали потужним поштовхом для нових наукових досліджень у сімейній психології, а й досі слугують надійним орієнтиром для батьків і вихователів по всьому світу [11].

Сьогодні розроблено чимало різноманітних методів дослідження цієї проблематики, які дозволяють розглянути різні аспекти впливу сімейного середовища на розвиток дитини:

1. Опитування батьків. Проведення анкетування серед батьків дозволяє отримати інформацію про їхні погляди, практики та переконання щодо виховання дитини. Це дозволяє з'ясувати, які методи виховання вони використовують і як це впливає на дитину [16].

2. Спостереження за дитиною в домашніх умовах. Дослідження може включати спостереження за поведінкою дитини в домашньому середовищі, щоб виявити взаємодію між батьками та дитиною, тон виховання, способи вирішення конфліктів тощо.

3. Інтерв'ю з дітьми. Застосування дитячого інтерв'ю дозволяє дізнатися думку самої дитини щодо сімейного виховання. Вони можуть розповісти про свої відчуття, стосунки з батьками та реакції на виховні стратегії.

4. Кореляційні дослідження. Аналіз відносин між різними параметрами сімейного виховання та показниками розвитку дитини може виявити зв'язки між ними. Наприклад, можна дослідити, які аспекти сімейного виховання корелюють з соціальною адаптацією, самооцінкою, емоційною стабільністю тощо.

5. Експериментальні дослідження. Проведення контрольованих експериментів, де деякі аспекти сімейного виховання маніпулюються, може допомогти з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між вихованням і психологічним розвитком дитини.

Дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника потребує використання комплексу взаємодоповнювальних методів, які дозволяють всебічно вивчити особливості дитячо-батьківських взаємин, емоційний клімат сім'ї та індивідуально-психологічні характеристики дитини. Правильний вибір методичного інструментарію забезпечує об'єктивність результатів дослідження та дає можливість встановити взаємозв'язок між стилем сімейного виховання й особливостями особистісного розвитку дошкільників.

Теоретичну основу дослідження становлять загальнонаукові методи, серед яких аналіз, синтез, узагальнення, систематизація та порівняння наукових джерел. Застосування цих методів дозволяє здійснити теоретичний аналіз проблеми сімейного виховання, розкрити сутність поняття «стиль сімейного виховання», визначити основні підходи до його класифікації та охарактеризувати психологічні особливості становлення особистості дітей дошкільного віку.

Для емпіричного дослідження особливостей сімейного виховання широко використовуються психодіагностичні методи. Одним із найбільш поширених є опитувальник батьківського ставлення (ОБС) А. Варги та В. Століна, який дає змогу оцінити особливості ставлення батьків до дитини за такими параметрами, як прийняття – відторгнення, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація та ставлення до дитини як до «маленького невдахи». Використання цієї методики дозволяє виявити переважаючі тенденції у взаємодії батьків із дітьми та визначити специфіку виховного впливу сім'ї.

З метою визначення стилів сімейного виховання також застосовується методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ), розроблена Е. Ейдемільлером та В. Юстицькісом. Дана методика дає можливість виявити порушення сімейного виховання, рівень вимогливості батьків, особливості контролю та емоційного ставлення до дитини.

Важливим методом дослідження є спостереження, яке дозволяє безпосередньо вивчати поведінку дошкільника в природних умовах життєдіяльності. Під час спостереження аналізуються особливості взаємодії дитини з однолітками та дорослими, рівень самостійності, комунікативні навички, емоційні реакції та поведінкові прояви. Цей метод є особливо цінним у роботі з дошкільниками, оскільки діти цього віку не завжди можуть усвідомлено описати власні переживання та особливості сімейних взаємин.

Для вивчення особистісних характеристик дошкільників можуть використовуватися проєктивні методики, зокрема малюнкові тести «Моя сім'я», «Кінетичний малюнок сім'ї», «Будинок – Дерево – Людина». Такі методики

дозволяють дослідити емоційне ставлення дитини до членів сім'ї, особливості сімейної взаємодії та суб'єктивне сприйняття сімейного середовища.

Одним із поширених методів збору інформації є бесіда з батьками та педагогами закладу дошкільної освіти. Бесіда дає можливість отримати додаткові відомості про особливості виховання дитини, сімейний мікроклімат, характер взаємин між членами сім'ї та індивідуальні особливості розвитку дошкільника. Інформація, отримана під час бесіди, сприяє більш повному розумінню умов формування особистості дитини.

Для оцінки особливостей особистісного розвитку дошкільників можуть застосовуватися психологічні методики, спрямовані на вивчення самооцінки, тривожності, соціальної адаптації та емоційного благополуччя. Зокрема, для визначення рівня самооцінки використовується методика «Сходінки» В. Щур, яка дозволяє оцінити уявлення дитини про себе та своє місце серед однолітків.

На завершальному етапі дослідження використовуються методи математичної статистики для обробки та інтерпретації отриманих результатів. До них належать визначення середніх показників, обчислення відсоткового співвідношення, кореляційний аналіз та інші статистичні процедури, що дозволяють встановити наявність і силу взаємозв'язків між стилями сімейного виховання та особливостями особистісного розвитку дошкільників.

Отже, дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника передбачає комплексне використання теоретичних, емпіричних та статистичних методів. Їх поєднання забезпечує всебічне вивчення особливостей дитячо-батьківських взаємин та дозволяє виявити закономірності впливу сімейного середовища на розвиток особистості дитини дошкільного віку.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

3.1. Організація та методика емпіричного дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника

Метою роботи було дослідити особливості дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника. Вибірку дослідження склали діти віком 4-7 років та їхні батьки, загальне значення вибірки становить 64 респондентів (32 батьків і 32 дітей).

Нами були використані методики:

- 1) анкета для батьків «Стилі сімейного виховання» за типологією Д. Баумрінд (Додаток А);
- 2) методика «Казкотерапевтична бесіда за мотивами казки» (Додаток Б);
- 3) методика для батьків «Шкала сімейної згуртованості та гнучкості» Д. Олсон (Додаток В);
- 4) проєктивна методика «Дерево» Карл Кох (Додаток Г).

Анкета для батьків «Стилі сімейного виховання» – це адаптований інструмент, створений на основі класичної типології Д. Баумрінд, а також теоретичних ідей Е. Маккобі та Дж. Мартіна. Ця методика призначена для того, щоб виявити, який саме стиль виховання переважає у батьків дітей дошкільного віку.

Конструкція опитувальника є чіткою та збалансованою: він складається з 40 тверджень, які розподілені між 4 субтестами – по 10 запитань у кожному. Батькам потрібно лише погодитися або не погодитися із запропонованими висловами, відповівши «Так» або «Ні». Кожен із чотирьох субтестів оцінює схильність до одного з конкретних стилів батьківства: авторитарного, авторитетного (демократичного), ліберального або змішаного. Наявність останнього субтесту

дозволяє зафіксувати випадки, коли батьки поєднують різні виховні підходи залежно від ситуації [1].

Ще одним ефективним інструментом для вивчення впливу батьків на дитину є методика *«Казкотерапевтична бесіда за мотивами казки»*. Її головна мета полягає в тому, щоб через аналіз сприйняття дитиною казкового сюжету виявити й зрозуміти приховані або неусвідомлені аспекти сімейного виховання. Оскільки дошкільникам важко прямо розповісти про атмосферу в родинному колі, метафоричний світ казки дозволяє досліднику м'яко та екологічно діагностувати особливості батьківського ставлення та емоційний стан самої дитини [28]. Ця розмова допомагає побачити, який стиль виховання переважає в родині, а також виявити приховані сімейні установки, цінності, розподіл влади та емоційні зв'язки між рідними. Оскільки казка є природним і безпечним простором для дошкільника, вона дозволяє дитині відкрито виявити свої внутрішні переживання, страхи та таємні бажання. Асоціюючи себе або близьких із казковими персонажами, дитина у своїх відповідях мимоволі відображає те, як насправді вона сприймає батьків, їхні вчинки та свої ролі в сім'ї.

Для експериментального вивчення того, як взаємодіють члени родини, часто використовують *методику Д. Олсона «Шкала сімейної згуртованості та гнучкості» (FACES IV)*. Вона допомагає оцінити, наскільки близькими є родичі між собою, чи вміє сімейна система підлаштовуватися під життєві зміни, як вони спілкуються та чи задоволені своїми стосунками загалом.

В основі цього тесту лежить циркулярна модель сімейних систем. Згідно з нею, кожна сім'я тримається на двох «китах»: згуртованості (це про емоційне тепло, взаємопідтримку та увагу один до одного) та гнучкості (це про здатність змінювати правила, домашні ролі та звички, коли цього вимагають обставини).

Сам опитувальник містить 62 твердження. Людина має прочитати їх і зазначити, наскільки вона згодна з кожним пунктом. Тест побудований так, щоб побачити як здорові варіанти стосунків (збалансовану згуртованість і гнучкість), так і можливі проблеми: відстороненість, надмірну залежність один від одного, жорстку ригідність або повний хаос.

Якщо результати показують високий рівень збалансованої згуртованості та гнучкості, це означає, що сім'я гармонійна і легко долає кризові моменти. Якщо ж переважають крайні прояви – наприклад, коли всі живуть окремим життям або навпаки, занадто контролюють один одного – це сигналізує про проблеми в комунікації та адаптації. Через свою ефективність ця методика є дуже популярною серед сімейних консультантів та науковців.

Щоб зазирнути глибше у внутрішній світ самої дитини й зрозуміти, як на неї впливає атмосфера вдома, психологи використовують **проективний малюнковий тест «Дерево» К. Коха**. Ця методика допомагає без зайвого тиску дізнатися про емоційний стан дошкільника, його самооцінку, почуття внутрішньої стабільності та особливості характеру.

Головна ідея тесту проста: коли дитина малює дерево, вона несвідомо переносить на папір свої реальні переживання, приховані конфлікти та сімейний досвід. Малюнок дерева – це ніби символічний автопортрет, де відображається життєва сила дитини та її стосунки зі світом. Кожна деталь має значення: коріння розповідає про відчуття безпеки й зв'язок із родиною, стовбур – про міцність характеру та впевненість, а гілки й крона – про товариськість та вміння контактувати з іншими.

Процедура тесту дуже комфортна для дитини: їй просто дають чистий аркуш паперу, олівці й просять намалювати дерево так, як вона вміє, без жодних суворих правил чи часових обмежень. Коли малюнок готовий, психолог уважно аналізує його: де саме розташоване дерево, якого воно розміру, як сильно дитина тиснула на олівець та які деталі додала. При цьому фахівець ніколи не робить висновків лише по одному елементу – усе оцінюється комплексно, з урахуванням віку дитини та реальної ситуації в її родині.

Тест «Дерево» є незамінним, адже він дозволяє побачити ті глибинні емоції дошкільника, які неможливо виявити за допомогою звичайних розпитувань. Він яскраво показує, як саме домашнє виховання, рівень батьківської підтримки та щоденне спілкування в сім'ї відображаються на емоційному здоров'ї та розвитку дитини.

3.2. Аналіз результатів дослідження

З метою дослідження особливостей впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника нами були використано: анкету для батьків «Стилі сімейного виховання» за типологією Д. Баумрінд; методику «Казкотерапевтична бесіда за мотивами казки»; методику для батьків «Шкала сімейної згуртованості та гнучкості» Д. Олсон; проєктивну методику «Дерево» Карл Кох (Додаток Г). Експериментальною базою дослідження стали: Долинський дошкільний навчальний заклад ясла-садок «Ромашка» та Підгайчицький дошкільний навчальний заклад «Малятко». Загальна вибірка дослідження склала 32 дитини дошкільного віку та їхні батьки (32 сім'ї).

Проведене емпіричне дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості дошкільника за методиками, визначеними програмою діагностичного етапу, показало наступні результати.

На основі анкети для батьків «Стилі сімейного виховання» за типологією Д. Баумрінд ми визначили домінуючий стиль сімейного виховання. Отримані результати дають змогу побачити, що серед опитаних респондентів було виявлено: демократичний стиль – 58,8%; ліберальний стиль – 17,6%; авторитарний стиль – 17,6%; гіперопіка – 5,9% (рис. 3.1).

Аналіз отриманих даних показав, що найпопулярнішим серед батьків є демократичний стиль виховання – його практикують 58,8% респондентів. Така цифра чітко вказує на те, що більшість сімей намагається будувати стосунки з малюком на засадах взаємоповаги, відкритого діалогу та партнерства. Ліберальний та авторитарний стилі набрали однакову кількість прихильників – по 17,6% кожен. Проте вони відображають абсолютно протилежні підходи: ліберальний стиль свідчить про надання дитині майже повної свободи при мінімальному контролі з боку дорослих, тоді як авторитарний, навпаки, тримається на жорстких вимогах, завищених очікуваннях та суттєвому обмеженні дитячої самостійності. Найрідше серед опитаних зустрічається гіперопіка – її показник становить лише 5,9%. Це

поодинокі випадки, коли батьки занадто сильно втручаються в особистий простір дитини та намагаються контролювати кожен її крок.

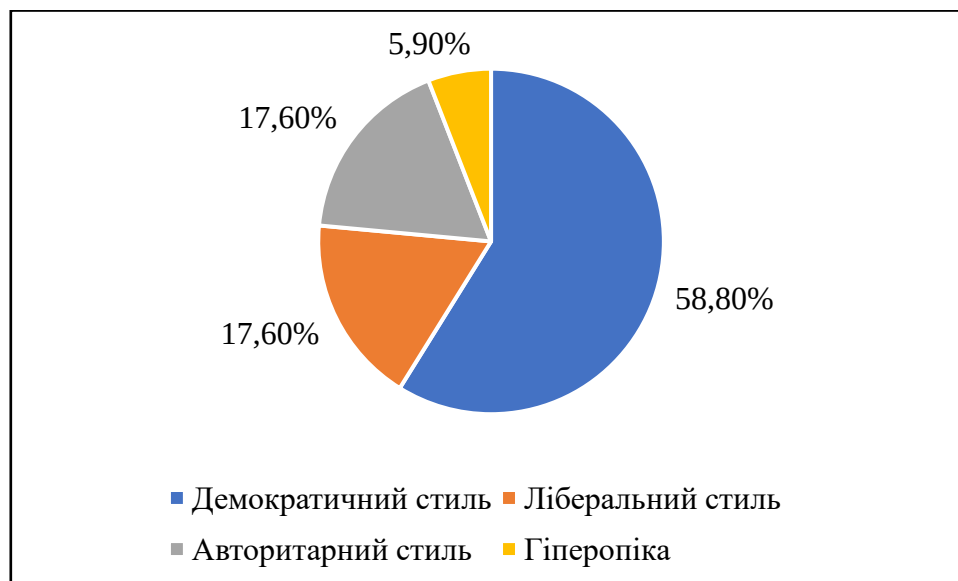

Рис.3.1. Розподіл переважаючих стилів виховання у досліджуваних сім'ях (n=32)

Наступним кроком нашого дослідження стало проведення «Казкотерапевтичної бесіди за мотивами казки». Ця методика дозволила подивитися на виховний процес очима самої дитини. Через те, як малюк ототожнює себе та своїх рідних із казковими персонажами, ми змогли дослідити його реальне сприйняття батьківського авторитету, характер сімейних стосунків, розуміння кордонів дозволеного та загальний рівень емоційного комфорту в родині.

У цьому етапі дослідження взяли участь 32 дитини. Результати опитування показали, що найпопулярнішим серед батьків є змішаний стиль виховання – його практикують 33,3% родин. Це означає, що у значній частині сімей виховні підходи є ситуативними або непослідовними: батьки балансують між контролем, підтримкою та свободою дій залежно від обставин. З одного боку, це дає певну гнучкість, але з іншого – створює ризик розмитих меж дозволеного, через що дитині важче навчитися стабільної саморегуляції (рис.3.2).

Друге місце за поширеністю посів демократичний стиль (23,3%). У таких сім'ях взаємини тримаються на довірі, поясненні правил, повазі до думки малюка

та підтримці його починань. Психологами доведено, що цей підхід є ідеальним для дошкільнят, адже він допомагає їм вирости самостійними, відповідальними та емоційно стійкими.

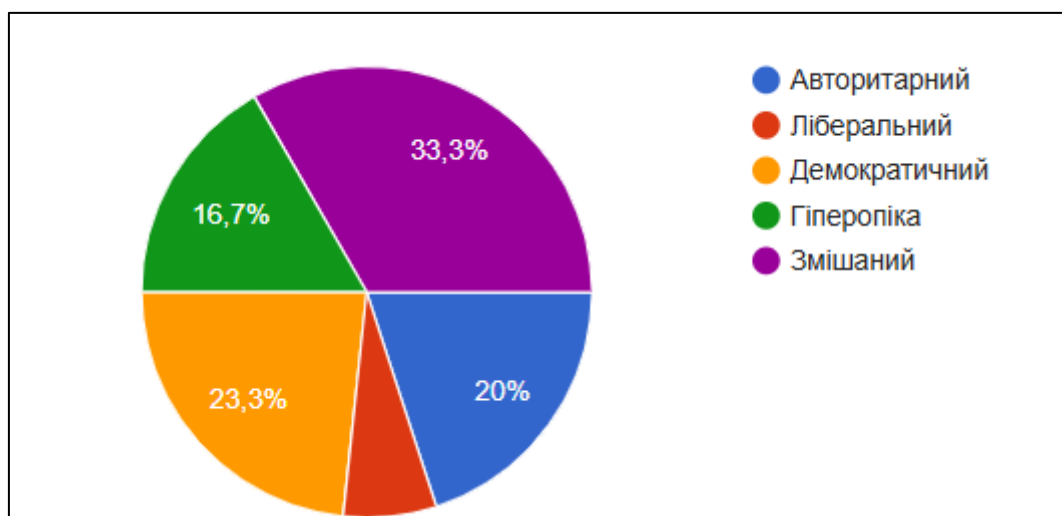

Рис. 3.2 Розподіл показників домінуючого стилю виховання очима дітей (n=32)

Авторитарний стиль виявили у 20% опитаних родин. Для нього характерні суворий контроль, жорсткі вимоги та безумовний авторитет дорослого. Попри те, що в таких умовах діти зазвичай ростуть дисциплінованими й слухняними, цей стиль суттєво пригнічує їхню ініціативність, автономію та впевненість у собі.

Майже такий самий показник продемонструвала гіперопіка – 16,7%. Батьки з цієї групи прагнуть максимально убезпечити дитину, але через це надмірно контролюють її та обмежують самостійність. У майбутньому це може обернутися для дитини підвищеною тривожністю та цілковитою залежністю від дорослих.

Найрідше зустрічається ліберальний стиль – лише 6,7%. За мінімального контролю дитина має повну свободу дій, що згодом може ускладнити її адаптацію до соціальних норм і правил поведінки в колективі.

Загалом, результати дослідження свідчать, що у більшості родин переважають змішаний та демократичний стилі, які створюють непогані умови для дорослішання. Проте помітна частка авторитарних батьків та прихильників гіперопіки вказує на те, що дорослим часто бракує знань про те, як знайти здоровий баланс між контролем та розвитком дитячої незалежності (рис.3.2).

Застосована нами методика підтвердила свою ефективність: завдяки казковим образам вдалося дослідити глибинні переживання дітей. Вона допомогла побачити як загальні виховні тенденції в сім'ях, так і те, як малюки реагують на них емоційно. Це повністю підтвердило моє припущення: стиль батьківства безпосередньо ліпить самооцінку, поведінку та емоційну відкритість дошкільника.

Для того, щоб оцінити ситуацію ще глибше й проаналізувати рівень емоційної близькості в родинях, їхню здатність підлаштовуватися під життєві зміни, якість спілкування та загальну задоволеність стосунками, ми використали наступний інструмент – методику Д. Олсона «Шкала сімейної згуртованості та гнучкості» (FACES IV).

Результати дослідження за методикою Д. Олсона показали, що у більшості опитаних родин переважають середні та високі показники за всіма шкалами сімейного функціонування (рис.3.3). Це свідчить про те, що більшість сімейних пар мають достатній рівень згуртованості та гнучкості, а їхні сімейні системи є цілком адаптивними до життєвих змін.

Показники сімейної комунікації та загальної задоволеності стосунками у більшості випадків виявилися вищими за середній рівень. Це чіткий маркер того, що партнери вміють конструктивно взаємодіяти та чути один одного.

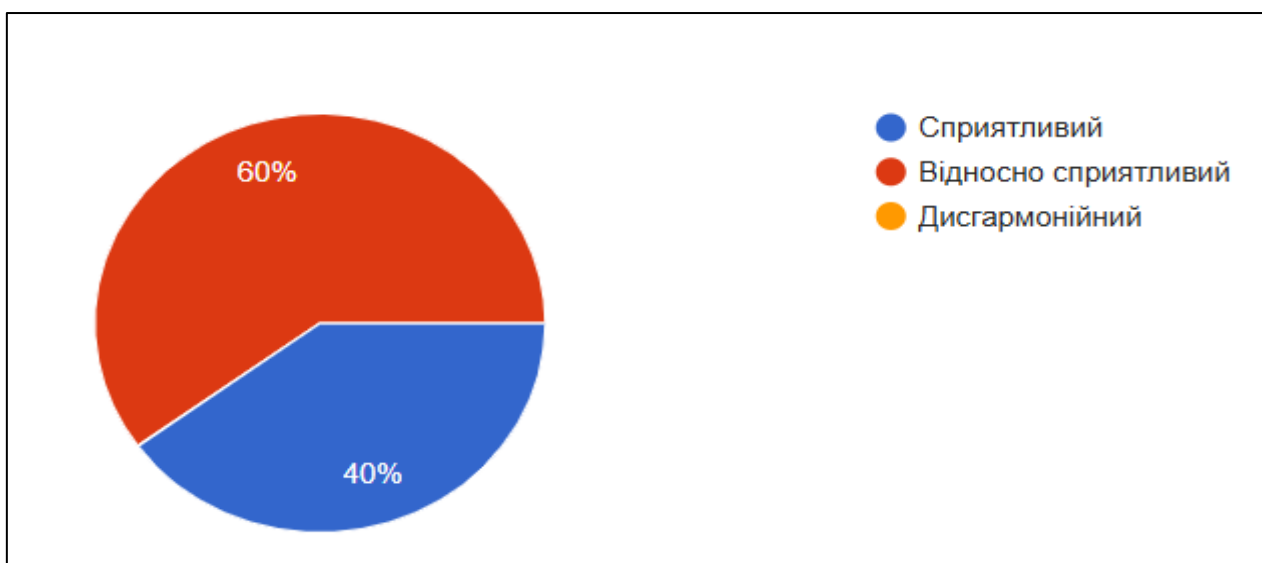

Рис. 3.3. Загальний розподіл типів сімейного клімату за методикою Д.Олсона (n=32)

При аналізі індивідуальних результатів вибірку можна розділити на дві основні групи:

Група з високим рівнем функціонування – 59,38% (19 родини), демонструє високі бали за всіма параметрами. Це вказує на гармонійну атмосферу та дуже сприятливий психологічний клімат у цих домівках.

Група з відносно сприятливим рівнем: інша частина опитаних – 40,63% (13 родин) – має стабільні, але помірні показники. Це свідчить про загальну стійкість родини, хоча в них періодично можуть виникати ситуативні труднощі у спілкуванні або вираженні емоцій.

У підсумку, отримані дані FACES IV ще раз підтверджують, наскільки сильно домашня атмосфера впливає на емоційне благополуччя дошкільнят. Загалом більшість досліджуваних родин є функціональними, проте деяким із них не завадило б попрацювати над відкритістю у спілкуванні та навчитися гнучкіше реагувати на сімейні ситуації.

Наступним кроком нашого емпіричного дослідження стало проведення проєктивної методики «Дерево». Вона дозволила обійти психологічний захист і зазирнути в ті глибинні куточки особистості дитини, які складно помітити під час звичайного спостереження чи прямого розпитування (рис.3.4).

Аналіз малюнків за проєктивною методикою «Дерево» К. Коха дозволив розділити опитаних дошкільнят на три групи за рівнем їхньої внутрішньої стабільності та емоційного стану: високий, середній (нормативний) та знижений рівень.

Зокрема, високий рівень стабільності виявлено у 14 дітей, що становить 43,75% від усієї вибірки. Малюнки цієї групи відрізнялися великими деревами, розташованими чітко по центру аркуша. Діти впевнено малювали міцні стовбури, розлогі крони з листям чи плодами та глибоке коріння. У психологічному плані це свідчить про те, що малюки почуваються у повній безпеці, мають адекватну самооцінку та оптимістичний погляд на світ. Вони відкриті до спілкування, а чітко промальоване коріння є прямим доказом того, що вдома вони відчують сильну емоційну опору та безумовну підтримку від батьків.

У дітей, віднесених нами до середнього (нормативного) рівня (25,00%, 8 дітей) дерева були акуратними та пропорційними, проте вже мали певні специфічні деталі. Наприклад, лінії подекуди злегка тремтіли, крони залишалися дуже простими, гілки розходилися в сторони, а коріння було зображене суто схематично. Такі діти загалом емоційно стабільні, але схильні до ситуативної тривожності або сором'язливості. Вони досить чутливі й гостро потребують додаткової уваги, тепла та схвалення з боку батьків.

Знижений рівень стабільності та тривожність виявлено у 10 дітей (31,25%). Малюнки цієї групи чітко вказували на психоемоційне неблагополуччя. Дерева на аркушах були крихтливими, сильно зміщеними вниз або в лівий кут. Стовбури виглядали тонкими й викривленими, гілки – поламаними чи опущеними донизу, а коріння було зовсім відсутнє. Окрім цього, діти сильно тиснули на олівець і темно заштриховували крону. Все це вказує на високий рівень внутрішньої тривоги, приховані страхи, занижену самооцінку та почуття самотності. Через брак підтримки й емоційного тепла в родині психіка цих дітей перебуває у стані постійного стресу, що змушує їх замикатися в собі та ховатися від зовнішнього світу.

Рис. 3.4. Розподіл показників рівнів стабільності у дошкільників (n=32)

Для обробки зібраних емпіричних даних ми поєднали методи кількісного та якісного аналізу. На першому етапі всі отримані результати були систематизовані, узагальнені та підготовлені до подальших математичних розрахунків.

Оскільки результати проєктивного тесту «Дерево» та «Казкотерапевтичної бесіди» мали переважно якісний вигляд, ми провели процедуру кодування даних, щоб їх можна було обробити статистично. Для цього всі інтерпретаційні ознаки ми перевели у зручну п'ятибальну шкалу, де 1 бал означав низький рівень вияву ознаки, 2 бали – нижче середнього, 3 бали – середній, 4 бали – вище середнього, а 5 балів – високий рівень.

Під час казкотерапевтичної бесіди ми оцінювали такі критерії, як емоційне благополуччя дитини, її тривожність, агресивність та відчуття безпеки в колі родини. У методиці «Дерево» увага зверталася на емоційну стабільність, самооцінку, рівень тривожності та потребу малюка в психологічному захисті.

Після того, як усі дані були стандартизовані, ми перейшли до статистичного аналізу. Щоб знайти приховані взаємозв'язки між стилями виховання, атмосферою в сім'ї та емоційним станом дитини, було застосовано кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена). Це дозволило чітко визначити силу та напрямок зв'язків між тим, як батьки виховують дітей, наскільки родина є згуртованою та гнучкою, і тим, як ці чинники відображаються на емоційному розвитку й психіці дошкільника.

Для оцінки сили знайдених зв'язків ми користувалися стандартною класифікацією: показники від 0,1 до 0,3 вказували на слабкий зв'язок, від 0,3 до 0,5 – на помірний, від 0,5 до 0,7 – на середній, а від 0,7 і вище – на сильний взаємозв'язок. Усі математичні розрахунки та статистична обробка результатів виконувалися за допомогою програми Microsoft Excel.

Для детального вивчення деструктивного впливу батьківського диктату на психіку дошкільнят, ми виділили показники авторитарного стилю виховання та зіставили їх із результатами проєктивних методик дитини (Табл. 3.1).

Отримані в ході математико-статистичної обробки дані яскраво ілюструють руйнівну та деформаційну дію авторитарної моделі батьківства на формування психічної структури дошкільника.

Першочергову увагу привертає найсильніший у всій матриці прямий зв'язок між авторитарним стилем виховання та потребою дитини в психологічному захисті

($r = 0,66$, при $P = 0,05$). Такий високий показник свідчить про те, що жорсткий пресинг, безальтернативні вимоги та емоційне відторгнення з боку дорослих виступають для дошкільника хронічним стресогенним чинником. Не маючи можливості відкрито протистояти волі батьків або знайти вдома безпечну емоційну опору, незріла психіка дитини змушена працювати в режимі постійної самооборони (табл.3.1).

Психологічний зміст цього явища полягає у вимушеному «капсулюванні» емоційної сфери малюка. У процесі діагностики за методикою «Дерево» К. Коха це підтверджувалося специфічними графічними маркерами: надмірним натиском на олівець, глухим заштриховуванням крони та ущільненням контурів стовбура. Дитина буквально вибудовує навколо свого «Я» символічний захисний панцир, намагаючись відгородитися від травмуючого зовнішнього тиску, що згодом призводить до замкнутості, відстороненості та втрати дитячої безпосередності.

Таблиця 3.1

Кореляційні зв'язки між авторитарним стилем сімейного виховання та показниками психоемоційного неблагополуччя дошкільників

Психоемоційні маркери розвитку дошкільника	Методика дослідження	Коефіцієнт кореляції (r)	Характер та сила зв'язку
Рівень тривожності	«Казкотерапевтична бесіда»	0,58*	Прямий, помірний
Агресивність	«Казкотерапевтична бесіда»	0,60*	Прямий, середній/сильний
Рівень тривожності	Тест «Дерево» К. Коха	0,61*	Прямий, середній/сильний
Потреба в психологічному захисті	Тест «Дерево» К. Коха	0,66*	Прямий, сильний

Паралельно з цим зафіксовано прямий сильний взаємозв'язок авторитарності батьків із показниками дитячої тривожності, виявленими як за допомогою проєктивного тесту «Дерево» К. Коха ($r = 0,61$, при $P = 0,05$), так і під час «Казкотерапевтичної бесіди» ($r = 0,58$, при $P = 0,05$). Така дублююча конвергенція результатів двох різних методик повністю виключає випадковість даних.

Постійний батьківський контроль, велика кількість суворих табу та покарань за найменшу провину формують у дошкільника стійкий страх помилки та хронічне очікування невдачі. Оскільки в цьому віці емоційний контакт із батьками є головним джерелом формування базової довіри до світу, його дефіцит або деструктивна заміна на диктат руйнують почуття безпеки. Як наслідок, у дитини розвивається висока фонові тривожність, яка супроводжується внутрішньою напругою, невпевненістю у власних силах та страхом перед фігурою дорослого, що чітко трансливалося дітьми через образи безпорадних казкових героїв.

Не менш важливим є прямий середній зв'язок між авторитарним стилем та рівнем дитячої агресивності ($r = 0,60$, при $P = 0,05$). У дитячій психології цей зв'язок має глибоке компенсаторне підґрунтя. Агресивна поведінка дошкільника в цьому контексті є вторинною симптоматикою – це неусвідомлений протест та специфічна форма захисної реакції на систематичне придушення особистісної автономії та ініціативи. Коли природна потреба дитини в самостійності та дослідженні світу блокується жорсткими батьківськими санкціями, накопичене внутрішнє емоційне напруження та фрустрація шукають вихід і трансформуються в спалахи неконтрольованої агресії (вербальної чи поведінкової).

Таким чином, авторитарний стиль виховання діє як деструктивний комплекс: він одночасно провокує високу тривогу, змушує дитину вибудовувати важкі психологічні захисти та стимулює накопичення агресивного потенціалу, що сумарно деформує процес гармонійного становлення особистості дошкільника й перешкоджає його успішній соціалізації.

Для порівняльного аналізу двох абсолютно протилежних батьківських стратегій – демократичної та авторитарної – та їх безпосереднього відображення на

внутрішньому світі малюка, було сформовано двофакторну кореляційну таблицю (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Кореляційні зв'язки між демократичним та авторитарним стилями виховання з параметрами емоційної сфери дошкільників

Параметри психічного стану дитини	Демократичний стиль	Авторитарний стиль
Емоційне благополуччя (казка)	0,50*	0,58*
Відчуття сімейної безпеки (казка)	0,49*	-0,62*
Емоційна стабільність (тест «Дерево»)	0,61*	-0,69*

Як показує глибокий порівняльний аналіз емпіричних даних, наведених у таблиці 3.2, зафіксовані кореляційні показники мають виражений дзеркальний, взаємовиключний характер. Це математично підтверджує, що демократичний та авторитарний стилі виховання діють на психіку дошкільника як полярні психологічні вектори: один із них виступає потужним стабілізуючим чинником, тоді як інший здійснює прямий деструктивний вплив.

Першочергово це проявляється у вимірі емоційної стабільності дитини, що досліджувалася за допомогою проєктивного тесту «Дерево» К. Коха. За даними аналізу, демократичний стиль батьківства демонструє прямий сильний зв'язок із цим показником ($r = 0,61$, при $P = 0,05$). Психологічний зміст цієї закономірності полягає в тому, що авторитетна (демократична) модель, яка базується на розподілі повноважень, повазі до особистості дитини та гнучкому поясненні правил, створює оптимальний простір для дозрівання дитячої емоційної сфери. Дитина, яка виростає в умовах підтримки та розумних вимог, вчиться розуміти свої почуття, адекватно реагувати на зовнішні подразники та формує стійку самооцінку.

Натомість авторитарний стиль виховання демонструє дзеркальний, потужний від'ємний (зворотний) зв'язок з емоційною стабільністю дошкільника (r

= -0,69, при $P = 0,05$). Знаходження цього коефіцієнта у зоні високих значень свідчить, що диктат і жорсткі вимоги дорослих буквально дезорганізують емоційну систему малюка. Систематичне придушення ініціативи, емоційна холодність та безальтернативне підпорядкування волі вихователя призводять до деформації дитячого «Я». Замість внутрішньої стабільності дитина набуває лабільності, хронічного емоційного дискомфорту та внутрішньої розбалансованості, що на малюнках виявлялося у вигляді тремтячих ліній, деформованих стовбурів та поламаних гілок.

Аналогічна дзеркальність чітко простежується й за параметрами відчуття сімейної безпеки та емоційного благополуччя, які діагностувалися методом казкотерапевтичної бесіди. Демократичний стиль виховання прямо корелює із почуттям безпеки малюка в родинному колі ($r = 0,49$, при $P = 0,05$) та його загальним благополуччям ($r = 0,50$, при $P = 0,05$). Співпраця, відкритий діалог та емпатія батьків закладають у свідомості дошкільника міцне базове почуття безпеки, яке стає для нього надійним психологічним ресурсом для подолання щоденних труднощів та активного пізнання соціуму.

Протилежний дзеркальний ефект фіксується для авторитарної стратегії: вона демонструє сильні від'ємні зв'язки з відчуттям сімейної безпеки ($r = -0,62$, при $P = 0,05$) та емоційним благополуччям дитини ($r = -0,58$, при $P = 0,05$). Наявність знаку мінус перед цими вагомими коефіцієнтами свідчить про те, що авторитарний пресинг і тотальний контроль повністю нівелюють емоційний комфорт дошкільника. Родинне середовище, яке за своєю природою має захищати дитину, в умовах авторитарності трансформується у простір підвищеної тривоги, хронічного стресу та постійної психологічної загрози. Малюк починає сприймати фігуру батьків не як джерело захисту, а як джерело санкцій та небезпеки, що змушує його емоційну сферу функціонувати в режимі постійної напруги та страху помилки.

Таким чином, узагальнюючи цей порівняльний блок, можна зробити висновок, що демократичний стиль виховання виступає головним донором емоційного здоров'я та гармонійного становлення особистості дошкільника. У той самий час авторитарний стиль діє як деструктор базових психічних новоутворень

цього віку, руйнуючи почуття безпеки та провокуючи глибокі внутрішні конфлікти у дитини.

Окрему увагу в ході математичної обробки даних було приділено ліберальному стилю виховання. Результати взаємозв'язків із ключовими ознаками розвитку особистості представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Кореляційні зв'язки між ліберальним стилем сімейного виховання та особливостями особистісного розвитку дітей дошкільного віку

Діагностичні ознаки особистісного розвитку дитини	Коефіцієнт кореляції з ліберальним стилем (r)
Емоційне благополуччя («Казкотерапевтична бесіда»)	0,33
Відчуття сімейної безпеки («Казкотерапевтична бесіда»)	0,35
Самооцінка (Проективний тест «Дерево»)	0,38*
Потреба в психологічному захисті (Тест «Дерево»)	-0,40

З одного боку, математичний аналіз зафіксував негативний (зворотний) помірний зв'язок між ліберальним стилем батьківства та потребою дитини в психологічному захисті, що діагностувалася за проективною методикою «Дерево» К. Коха ($r = -0,40$, при $P = 0,05$). Наявність знаку мінус перед цим коефіцієнтом має важливе психологічне підґрунтя. Ліберальна модель виховання за своєю природою характеризується мінімальним рівнем нормативного контролю, відсутністю жорстких санкцій та наданням дитині значної свободи дій.

У таких умовах мікроклімат у родині позбавлений зовнішнього пресингу та директивності, які зазвичай виступають головними тригерами стресу. Оскільки дитина не змушена постійно перебувати в стані емоційної напруги й очікування покарання (як це спостерігається при авторитарному стилі), її психіка не відчуває гострої потреби у зведенні вимушених компенсаторних бар'єрів або

«капсулюванні». Це безпосередньо відображається на малюнках дошкільників: лінії стають більш розкутими, дерева мають відкриті крони, а прояви несвідомого страху перед фігурою дорослого мінімізуються.

З іншого боку, відсутність чітких поведінкових кордонів, правил та вимог з боку дорослих має зворотний, негативний бік, що підтверджується прямим помірним зв'язком ліберального стилю із показником самооцінки дошкільника ($r = 0,38$, при $P = 0,05$). У дитячій психології ця закономірність свідчить про тенденцію до формування егоцентричної, неадекватно завищеної самооцінки. Дошкільний вік — це період інтенсивного засвоєння соціальних норм, де фігура батьків має виступати не лише джерелом безумовної любові, а й носієм чітких регулятивних орієнтирів («що можна, а чого не можна»).

Коли ж батьки повністю самоусуваються від функції керівництва й практикують уседозволеність, у дитини викривляється сприйняття власного «Я» та своїх реальних можливостей. Без об'єктивного зворотного зв'язку від значущих дорослих дошкільник починає сприймати себе як беззаперечний центр сімейної системи, чий бажання мають задовольнятися миттєво. На малюнках за методикою К. Коха це часто виявлялося у вигляді гіпертрофовано великих розмірів дерев, які займали весь простір аркуша, виходячи за його межі.

У довгостроковій перспективі цей психологічний комплекс створює серйозні ризики. Не сформувавши в дошкільному дитинстві базових навичок самодисципліни, вольової регуляції та поваги до кордонів інших людей, дитина виявляється абсолютно непідготовленою до зміни соціальної ситуації розвитку — зокрема, до вступу у школу. Стикаючись із реальними вимогами соціуму, шкільними правилами та необхідністю будувати рівноправні стосунки з однолітками, вихованець ліберальної родини переживає важку фрустрацію. Таким чином, уявна «свобода» ліберального стилю в майбутньому значно ускладнює соціально-психологічну адаптацію дитини та перешкоджає становленню гармонійної, зрілої особистості.

2.2 Зміст програми соціально-психологічного тренінгу щодо формування гармонійного стилю сімейного виховання та позитивного становлення особистості дошкільника

Опираючись на результати нашого емпіричного дослідження, ми розробили програму соціально-психологічного тренінгу для батьків під назвою «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини». Головна її мета – допомогти дорослим опанувати навички ефективного виховання, навчитися щиро підтримувати малюка, створити теплий психологічний клімат у родині та забезпечити всі умови для гармонійного розвитку дошкільника.

Соціально-психологічний тренінг є ефективною формою групової психологічної роботи, спрямованої на розвиток особистісної та комунікативної компетентності учасників через активні методи навчання, взаємодію та рефлексію. У межах цієї програми тренінг використовується як інструмент підвищення психологічної культури батьків та формування усвідомленого ставлення до стилю сімейного виховання.

Суть тренінгового методу полягає в організації спеціально змодельованого соціально-психологічного середовища, у якому учасники мають можливість аналізувати власний досвід, поведінкові стратегії та емоційні реакції, а також отримувати зворотний зв'язок від групи та тренера. На відміну від традиційних лекційних форм роботи, тренінг забезпечує активну участь батьків у процесі навчання, що сприяє глибшому усвідомленню власних виховних установок і їх впливу на дитину.

Основними принципами тренінгової роботи є активність учасників, добровільність участі, рівність позицій, конфіденційність, рефлексивність та орієнтація на практичний досвід. Завдяки цьому створюються умови для відкритого обговорення сімейних труднощів, переосмислення виховних стратегій та формування нових, більш конструктивних моделей поведінки у взаємодії з дитиною.

Ефективність соціально-психологічного тренінгу у роботі з батьками зумовлена його орієнтацією на зміну не лише знань, а й установок, цінностей та поведінкових патернів. У процесі участі в тренінгу батьки отримують можливість побачити власний стиль виховання з боку, усвідомити його сильні та слабкі сторони, а також опанувати практичні навички конструктивного спілкування з дитиною.

Особливо важливим є те, що тренінг сприяє розвитку емпатії та здатності «дивитися на світ очима дитини», що є ключовим чинником гармонізації дитячо-батьківських взаємин. Використання рольових ігор, групових дискусій, аналізу ситуацій та рефлексивних вправ забезпечує не лише інформування, але й емоційне переживання нових моделей взаємодії, що підвищує їх ефективність у реальному житті.

Отже, соціально-психологічний тренінг «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини» є дієвим засобом психолого-педагогічної роботи з батьками, який сприяє підвищенню їхньої виховної компетентності, формуванню усвідомленого батьківства та створенню сприятливого емоційного клімату в сім'ї, що є важливою умовою гармонійного розвитку дитини дошкільного віку.

Програма тренінгу розрахована на 8 занять, кожне з яких триває 60 хвилин. Структурний план зустрічей наведено у таблиці 3.4, а детальний зміст кожного заняття розписано у додатку Д.

Вся тренінгова програма побудована на базі трьох великих взаємопов'язаних блоків:

Перший блок присвячений підвищенню психологічної компетентності батьків. Тут татусі й матусі вчаться чітко бачити, як їхні виховні методи відбиваються на емоціях та поведінці дитини. Розуміння індивідуальних потреб малюка допомагає батькам діяти конструктивно й уникати таких крайнощів, як жорстка авторитарність, байдужість чи задушлива гіперопіка.

Другий блок спрямований на розвиток емоційної підтримки та комунікації. Батьки відпрацьовують навички активного слухання та довірливого спілкування з

дитиною. Саме така міцна емоційна близькість допомагає дошкільнику рости впевненим у собі, самостійним та психічно стійким.

Третій блок орієнтований на практичне вирішення щоденних виховних труднощів та конфліктів. Учасники мають можливість розібрати й потренувати ефективні моделі поведінки, які дозволяють гасити суперечки без шкоди для дитячої психіки, створюючи натомість безпечне й підтримуюче середовище.

Для досягнення цієї мети ми визначили п'ять ключових завдань програми:

1. Навчити батьків ефективно й легко взаємодіяти з дитиною.
2. Сформувати у них стійкі навички авторитетного (демократичного) стилю виховання.
3. Підвищити рівень емоційної обізнаності, чутливості та емпатії батьків до своїх дітей.
4. Зміцнити сімейну згуртованість і покращити загальну атмосферу в домі.
5. Озброїти учасників інструментами для конструктивного подолання виховних криз і труднощів.

Таким чином, завдяки інтеграції батьківських знань, позитивної взаємодії та емоційного тепла, ця тренінгова програма є цілісною моделлю, яка допомагає гармонізувати стосунки між батьками й дітьми та закладає міцний фундамент для здорового становлення особистості дошкільника.

Таблиця 3.4

Структура соціально-психологічного тренінгу
«Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини»

№	Назва заняття	Мета заняття	Вправи
1	«Якими батьками нас бачать діти?»	Сформувати довірливу атмосферу, сприяти усвідомленню батьками власної ролі у розвитку дитини	1. «Знайомство через дитину» 2. «Мої очікування» 3. «Правила групи» 4. «Ідеальний батько/мати» 5. «Мій стиль спілкування» 6. Вправа «Асоціації до слова “сім’я”»

			7. «Незакінчені речення» 8. Рефлексія «Що я зрозумів про себе?»
2	«Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини»	Ознайомити батьків зі стилями виховання та їх впливом на особистість дошкільника	1. Тест «Мій стиль виховання» 2. Мінілекція «Стили сімейного виховання» 3. «Очима дитини» 4. Аналіз педагогічних ситуацій 5. Рольова гра «Реакція батьків» 6. «Мозковий штурм: якими виростають діти?» 7. Вправа «Сімейні правила» 8. Рефлексія
3	«Почути дитину серцем»	Розвинути навички емпатії та ефективного спілкування з дитиною	1. «Активне слухання» 2. «Я-повідомлення» 3. «Без критики» 4. Рольова гра «Дитячі емоції» 5. «Уважний співрозмовник» 6. «Що відчуває дитина?» 7. Вправа «Слова підтримки» 8. Рефлексивне коло
4	«Слова, які залишаються назавжди»	Показати вплив батьківських слів на самооцінку та емоційний стан дитини	1. «Комплімент дитині» 2. «Слова-рани і слова-крила» 3. «Фрази підтримки» 4. Вправа «Дитина у дзеркалі батьків» 5. Аналіз життєвих ситуацій 6. «Як говорити, щоб дитина слухала» 7. Арт-вправа «Квітка підтримки» 8. Підсумкова рефлексія

5	«Дисципліна без страху та покарань»	Навчити батьків конструктивним методам дисципліни	1. «Чим замінити покарання?» 2. Мозковий штурм «Позитивна дисципліна» 3. Аналіз конфліктних ситуацій 4. «Позитивне підкріплення» 5. Рольова гра «Істерика дитини» 6. «Спокійний батько» 7. Вправа «Межі та правила» 8. Рефлексія
6	«Емоційний клімат у сім'ї»	Усвідомити значення сімейної атмосфери для розвитку дошкільника	1. «Моя сімейна атмосфера» 2. «Тепло родини» 3. Арт-вправа «Будинок щастя» 4. «Сімейні традиції» 5. «Мій ресурс» 6. «Що відчуває дитина вдома?» 7. Групова дискусія «Сім'я без конфліктів» 8. Рефлексія
7	«Дитина та її впевненість у собі»	Сформувати навички підтримки самостійності та впевненості дитини	1. «Сходинки успіху» 2. «Я можу» 3. «Моя сильна дитина» 4. «Підтримка замість критики» 5. «Похвала без оцінювання» 6. «Маленькі перемоги» 7. Вправа «Скарбничка успіхів» 8. Підсумкове обговорення
8	«Сім'я, у якій хочеться рости»	Узагальнити знання та сформувати модель гармонійного батьківства	1. «Сімейні правила» 2. «Моя сім'я через рік» 3. Створення пам'ятки для батьків 4. «Дерево сімейних цінностей»

			5. «Щаслива сім'я очима дитини» 6. Вправа «Лист своїй дитині» 7. «Коло підтримки» 8. Підсумкова рефлексія
--	--	--	--

Загалом, розроблений нами соціально-психологічний тренінг, спрямований на підвищення психологічної компетентності батьків, формування усвідомленого ставлення до стилю сімейного виховання та розвиток навичок ефективної взаємодії з дітьми дошкільного віку. Програма складається з восьми занять, кожне з яких має чітко визначену мету та систему вправ, орієнтованих на розвиток рефлексії, емпатії та конструктивних батьківських стратегій.

Так, метою Заняття 1 «Якими батьками нас бачать діти?» стало формування довірливої атмосфери в групі, активізація самопізнання батьків та усвідомлення ними власної ролі у розвитку дитини. У ході заняття використовуються вправи на знайомство, визначення очікувань, формування групових правил, аналіз образу «ідеального батька/матері», а також рефлексивні техніки, спрямовані на усвідомлення власного стилю спілкування з дитиною.

Заняття 2. «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини» спрямоване на ознайомлення батьків із основними стилями сімейного виховання та їх впливом на формування особистості дошкільника. Використовуються тестові та інтерактивні методи, аналіз педагогічних ситуацій, рольові ігри та мозковий штурм, що дозволяє учасникам усвідомити наслідки різних виховних стратегій.

Метою Заняття 3. «Почути дитину серцем» є розвиток навичок емпатійного та ефективного спілкування з дитиною. Учасники опановують техніки активного слухання, «Я-повідомлень», невербальної підтримки, а також відпрацьовують уміння розпізнавати емоційні стани дитини через рольові ігри.

Заняття 4. «Слова, які залишаються назавжди» спрямоване на усвідомлення впливу батьківського мовлення на самооцінку та емоційний стан дитини. Особлива увага приділяється формуванню навичок позитивного спілкування, підтримки та конструктивного зворотного зв'язку.

Метою Заняття 5. «Дисципліна без страху та покарань» є формування у батьків уявлення про позитивну дисципліну та альтернативні методи виховання без застосування покарань. Розглядаються конфліктні ситуації, способи встановлення меж та методи позитивного підкріплення поведінки дитини.

Заняття 6. «Емоційний клімат у сім'ї» спрямоване на усвідомлення значення сімейної атмосфери для психічного розвитку дитини. Учасники аналізують власний емоційний клімат у сім'ї, визначають ресурси сімейної системи та обговорюють способи зниження конфліктності.

Метою Заняття 7. «Дитина та її впевненість у собі» є формування у батьків навичок підтримки самостійності, ініціативності та впевненості дитини. Тут використовуються вправи на позитивне підкріплення, розвиток уявлень про сильні сторони дитини та формування адекватної похвали.

Підсумкове Заняття 8. «Сім'я, у якій хочеться рости» спрямоване на узагальнення отриманих знань і формування моделі гармонійного батьківства. Учасники створюють індивідуальні та групові моделі «щасливої сім'ї», формують сімейні цінності та розробляють рекомендації для подальшого використання.

Отже, розроблена програма соціально-психологічного тренінгу «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини» є цілісною системою психолого-педагогічного впливу, спрямованою на формування у батьків усвідомленого, відповідального та гармонійного стилю сімейного виховання. Вона базується на результатах емпіричного дослідження та враховує актуальні проблеми взаємодії батьків із дітьми дошкільного віку.

Зміст тренінгової програми побудовано з урахуванням основних принципів соціально-психологічного тренінгу – активності, рефлексивності, добровільності участі та орієнтації на практичний досвід. Це забезпечує не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування стійких практичних навичок ефективної батьківської поведінки.

Структура програми, що включає три взаємопов'язані блоки (підвищення психологічної компетентності батьків, розвиток емоційної взаємодії та комунікативних навичок, а також опрацювання практичних виховних ситуацій),

дозволяє комплексно впливати на систему дитячо-батьківських взаємин. Такий підхід сприяє зменшенню проявів неефективних стилів виховання (авторитарного, гіперопіки або емоційної дистанції) та формуванню більш конструктивного – авторитетного стилю.

Особливу значущість має орієнтація тренінгу на розвиток емпатії, здатності до рефлексії та усвідомленого сприйняття потреб дитини, що є ключовими чинниками гармонійного психоемоційного розвитку дошкільника. Завдяки використанню інтерактивних методів (рольових ігор, дискусій, аналізу ситуацій, арт-вправ) забезпечується глибоке емоційне залучення учасників та закріплення нових моделей поведінки.

Таким чином, запропонована програма тренінгу є ефективним засобом психолого-педагогічної роботи з батьками, спрямованим на підвищення їхньої виховної компетентності, покращення емоційного клімату в сім'ї та створення умов для гармонійного становлення особистості дитини дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу теоретичних засад та результатів емпіричного дослідження, проведеного в межах бакалаврської роботи, можна сформулювати такі загальні висновки:

1. Здійснений нами теоретичний аналіз проблеми підтвердив, що сім'я є первинним і ключовим соціальним середовищем, де закладаються фундамент особистості та базові риси характеру дитини. Стиль сімейного виховання визначено як складну систему методів впливу та емоційного ставлення батьків, що базується на балансі між рівнем контролю (вимогливості) та емоційної підтримки (чуйності). Найбільш сприятливим для розвитку дитини визнано авторитетний (демократичний) стиль, який поєднує високу вимогливість із теплотою та повагою до дитини.

2. Дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення особистості, коли відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, самооцінки та первинна соціалізація. У цей час дитина активно засвоює соціальні норми та сенсорні еталони, а її «Я-образ» безпосередньо формується під впливом оцінок та ставлення значущих дорослих. Несприятливі умови виховання в цей період можуть призвести до хроніфікації дитячих страхів, тривожності та деформації самосприйняття.

3. Емпіричне дослідження виявило, що серед батьків досліджуваної вибірки (32 сім'ї) домінуючим є демократичний стиль виховання (58,8%). Проте погляд на виховний процес очима дітей (через казкотерапевтичну бесіду) показав дещо іншу картину: 33,3% родин практикують змішаний стиль, а 20% та 16,7% дітей відчують на собі прояви відповідно авторитарності та гіперопіки. Це свідчить про ситуативність та певну непослідовність виховних впливів у багатьох сім'ях.

4. Кореляційний аналіз підтвердив гіпотезу про детермінуючий вплив стилю виховання на психіку дитини: авторитарний стиль виступає потужним деструктивним чинником, виявляючи сильний прямий зв'язок із потребою дитини в психологічному захисті ($r=0,66$), високим рівнем тривожності ($r=0,61$) та агресивністю ($r=0,60$). Демократичний стиль, навпаки, демонструє сильний прямий

зв'язок з емоційною стабільністю дошкільника ($r=0,61$) та почуттям сімейної безпеки ($r=0,49$). Ліберальний стиль сприяє формуванню завищеної, егоцентричної самооцінки ($r=0,38$) і відсутності навичок саморегуляції, що створює ризики для подальшої шкільної адаптації.

5. Розроблена програма соціально-психологічного тренінгу «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини» має на меті оптимізацію дитячо-батьківських взаємин. Програма складається з 8 занять і спрямована на підвищення психологічної грамотності батьків, розвиток емпатії та формування навичок конструктивної (демократичної) взаємодії, що є необхідною умовою для гармонійного становлення особистості дошкільника.

Результати роботи мають практичне значення для психологів дошкільних закладів та батьків, оскільки пропонують конкретні інструменти для діагностики та корекції виховних стратегій з метою профілактики деструктивних моделей поведінки у дітей.

Перспективи подальших наукових пошуків полягають в апробації цієї тренінгової програми на базі закладу дошкільної освіти для перевірки її реальної ефективності у зниженні дитячої тривожності та гармонізації стосунків між батьками й дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкета на виявлення стилю виховання у сім'ї. URL: <https://vseosvita.ua/library/anketa-na-viavlenna-stilu-vihovanna-u-simi-376343.html>
2. Артюшина М. В., Журавська Л. М., Колесніченко Л. А. та ін. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Артюшиної. Київ : КНЕУ, 2008. 256 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (у новій редакції) / наук. кер. Т. О. Піроженко. Київ : Видавництво, 2021. 38 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: ціннісно-смысловий вимір у сучасних умовах. *Педагогіка і психологія*. 2022. № 1. С. 5–15.
5. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ ; Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
6. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ соціогенезу до вищих рівнів саморегуляції особистості. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
7. Вакар В. В., Соловей-Лагода О. А. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дитини. *Вісник Львівського університету*. 2020. С. 10–15. URL: https://www.researchgate.net/publication/377352128_VPLIV_STILU_SIMEJNOGO_VIHOVANNA_NA_STANOVLENNIA_OSOBISTOSTI_PIDLITKA
8. Виготський Л. С. Психологія розвитку дитини. Київ : Шкільний світ, 2018. 576 с.
9. Віннікотт Д. В. Біографія та психоаналітична спадщина. 2023. URL: <https://ua.sainte-anastasie.org/articles/biografas/donald-woods-winnicott-biografas-y-legado-psicoanalitico.html>
10. Волкова Ю. В. Психологія сім'ї та сімейного виховання : навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 184 с.
11. Гібстон Л. К. Вільні діти емоційно незрілих батьків. Київ : ФОП Переверзева Н. С., 2022. 248 с.

- 12.Гібстон Л. К. Дорослі діти емоційно незрілих батьків. Київ : ФОП Переверзєва Н. С., 2021. 199 с.
- 13.Голуб Г. В. Як розвиваються діти в дошкільному віці. 2020. URL: <https://vseosvita.ua/library/ak-rozvivautsa-diti-v-doskilnomu-vici-317412.html>
- 14.Готтман Дж., Деклер Дж. Емоційний інтелект у дитини. Харків : Віват, 2022. 272 с.
- 15.Дункевич-Якуб Т. Л. Взаємодія закладу дошкільної освіти і сім'ї у вихованні особистості дитини. Житомир : Рута, 2020. 156 с.
- 16.Загарницька Л. І. Стилі сімейного виховання як чинник формування самооцінки дошкільника. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 112 с.
- 17.Казкотерапевтична бесіда за мотивами казки. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/001i3z-c29a.docx.html>
- 18.Карамушка Л. М. Психологія сім'ї в умовах соціальних змін : монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 318 с.
- 19.Карпова С. В. Психологія дитинства : навчальний посібник. Харків : Основа, 2016. 216 с.
- 20.Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системно-цільовий підхід). Київ : Світ, 2015. 248 с.
- 21.Константинов В. В. Кореляційний аналіз. Експериментальна психологія. 2018. URL: https://stud.com.ua/125234/psihologiya/korelyatsiyniy_analiz
- 22.Коробко С. Л., Коробко О. І. Робота психолога з батьками дошкільників : практичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2018. 192 с.
- 23.Котигорошко В. Жан Піаже: одна з найяскравіших постатей ХХ століття. 2023. URL: <https://www.gasformmind.com/zhan-piazhe/>
- 24.Кравченко Т. В. Соціалізація дітей в умовах взаємодії сім'ї та дошкільного навчального закладу : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 180 с.
- 25.Крутій К. Л. Теорія і методика виховання дошкільників. Запоріжжя : ЛПДС, 2015. 312 с.
- 26.Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини в дошкільні роки : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 292 с.

- 27.Ладивір В. О. Внутрішній світ дошкільника: становлення та розвиток. Київ : Слово, 2016. 208 с.
- 28.Ланг Д. 4.1 : стилі виховання дітей Баумрінда. *Виховання та сімейне різноманіття питань*. 2022. URL: [https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Дошкільна_освіта/Книга:Виховання_та_сімейне_різнманіття_питань\(Lang\)/04:_Виховання_Стилi/04.1:_Стилі_виховання_дітей_Баумрінда](https://ukrayinska.libretexts.org/Соціальні_науки/Дошкільна_освіта/Книга:Виховання_та_сімейне_різнманіття_питань(Lang)/04:_Виховання_Стилi/04.1:_Стилі_виховання_дітей_Баумрінда)
- 29.Леонт'єв О. М. Діяльність. Свідомість. Особистість. Київ : Політвидав України, 1977. 304 с.
- 30.Люблінська Г. О. Дитяча психологія : підручник. Київ : Вища школа, 2009. 352 с.
- 31.Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 272 с.
- 32.Максименко С. Д. Психологія формування особистості дитини. Київ : КМ Академія, 2011. 320 с.
- 33.Максименко С. Д., Карамушка Л. М., Зливков В. Л. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Київ : Слово, 2021. 352 с.
- 34.Максименко С. Д. Психологічні засади розвитку особистості в сімейному середовищі. Актуальні проблеми психології. 2024. Т. 1. № 58. С. 12–24.
- 35.Малихіна М. С. Дитина у світі емоцій. Київ : Група «Основа», 2020. 160 с.
- 36.Мельник І. Взаємозв'язок стилів сімейного виховання. 2017. URL: <https://mekhanizmyzakhytupidlitkiv.blogspot.com/>
- 37.Особистість дитини дошкільного віку: психологічні особливості розвитку : реферат. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29338/>
- 38.Павелків В. Р., Цьось Ю. П. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2019. 468 с.
- 39.Панасюк Л. В. Батьківська педагогіка та стилі родинного виховання : навч. посіб. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2021. 144 с.
- 40.Перрі Ф. Важливо, щоб ваші батьки прочитали цю книжку. Харків : Віват, 2021. 82 с.

- 41.Піроженко Т. О. Ціннісні орієнтації дитини у просторі сімейного виховання : монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2017. 216 с.
- 42.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Академвидав, 2018. 448 с.
- 43.Рогальська-Яцецька І. П. Соціалізація особистості дитини в умовах сучасного сімейного виховання. Вінниця : Твори, 2020. 232 с.
- 44.Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. 4-те вид., перероб. та допов. Київ : Академвидав, 2021. 384 с.
- 45.Стилі виховання у сім'ї та їх вплив на психічний розвиток дитини. 2021. URL: <https://chobd.ck.ua/index.php/storinka-psikhologa/batki-povinni-znati/2337-stili-vikhovannya-u-simji-ta-jikh-vpliv-na-psikhichnij-rozvitok-ditini>
- 46.Сущенко Л. І. Стиль сімейного виховання як чинник психологічного розвитку дошкільника. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. № 5. С. 118–123.
- 47.Сухомлинська О. В. Сім'я як простір формування особистості : історико-педагогічний дискурс. Київ : Педагогічна думка, 2015. 196 с.
- 48.Тарасенко С. П. Психологічні особливості сімейного виховання в сучасних умовах. *Практична психологія та соціальна робота*. 2019. № 9. С. 18–22.
- 49.Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. Київ : Каравела, 2020. 372 с.
- 50.Ференц Л. В. Опитувальник «Анкета для батьків». 2021. URL: <https://vseosvita.ua/library/opituvalnik-anketa-dla-batkiv-476079.html>
- 51.Ярошенко О. В. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 288 с.
- 52.Baumrind D. Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior. *Genetic Psychology Monographs*. 1967. Vol. 75. P. 43–88.
- 53.Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. New York : Basic Books, 1969. 401 p.
- 54.Freud S. The Ego and the Id. London : Hogarth Press, 1927. 80 p.

- 55.Maccoby E. E., Martin J. A. Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction. Handbook of Child Psychology. New York : Wiley, 1983. Vol. 4. P. 1–101.
- 56.Rogers C. R. On Becoming a Person. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.
- 57.Steinberg L. Adolescence. 11th ed. New York : McGraw-Hill Education, 2016. 512 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для батьків «Стилі сімейного виховання» за типологією Д. Баумрінд

Інструкція: Підрахуйте плюси в кожному субтесті, визначте субтест у якому ви набрали найбільше балів.

1 субтест:

1. Ваша дитина зазвичай сама приймає рішення щодо вибору друзів, одягу, занять за інтересами?
2. Найбільш за все у дітях ви любите самостійність та розкутість?
3. Ваша дитина може робити все, що хоче, адже так вона проявляє свою самостійність?
4. Ви не допомагаєте дитині у виконанні якихось справ?
5. Часто забороняєте щось дитині, обмежуєте її у чомусь?
6. Ви не часто запитуєте дитину про її день, стосунки з дітьми в дитячому садочку?
7. Ви не вважаєте себе відповідальним за майбутнє дітей, їх подальше виховання та навчання?
8. Зазвичай ваша дитина грається самостійно, ви ж займаєтесь своїми справами?
9. Ви не знаєте улюблених ігор дитини, її улюбленої іграшки?
10. Хочете виростити свою дитину самостійною та незалежною від впливу інших людей?

2 субтест

1. Ви враховуєте думку дитини, її інтереси та прагнення?
2. Головна умова виховання вашої дитини – єдність вимог з боку батька та мами?
3. Ви часто проводите вільний час з дитиною?
4. Ви сприймаєте свою дитину як повноцінну особистість з відмінним внутрішнім світом?

5. Ви уважно ставитеся до бажань та мрій своєї дитини?
6. Поважаєте свою дитину, вважаєте її повноцінним членом сім'ї, до думки якого слід дослухатися?
7. Ваша дитина дисциплінована?
8. Ваша дитина вам довіряє, виявляє інтерес до спілкування з вами?
9. Дитина сама вирішує, що вдягне на вулицю, з ким піде гуляти, а ви зважуєте ці рішення і погоджуєтесь або не погоджуєтесь?
10. Ви відчуваєте відповідальність за виховання власної дитини?

3 субтест

1. Найголовніше у вашому житті – дитина, більше ніхто не заслуговує такої уваги як вона?
2. Ви постійно відчуваєте тривогу та страх за свою дитину?
3. Ви вважаєте вашу дитину найкрасивішою, найрозумнішою, найкращою в усіх аспектах?
4. Ви намагаєтесь виконувати усі бажання дитини? (Наприклад, купляєте все, що вона забажає?)
5. Ви намагаєтесь захистити дитину від різних труднощів та життєвих негараздів?
6. Ви завжди виявляєте занепокоєність комфортом дитини?
7. Зазвичай ви виконуєте все за дитину, адже вважаєте її неготовою до виконання складних завдань?
8. Ваша дитина самостійна?
9. Ви часто переживаєте невротичний страх щодо дитини? (Страх того, що ще не сталося, але може статись)
10. Ви проводите з дитиною майже весь вільний час?

4 субтест

1. Ви прагнете стати ідеальними батьками в усіх аспектах?
2. Ви виявляєте бажання бачити свою дитину найрозумнішою та найкращою в усьому?
3. Вам часто доводиться скаржитись на свою дитину, робити їй зауваження?

4. Ви дозволяєте дитині приймати самостійні рішення чи вважаєте, що маєте більше досвіду, щоб приймати рішення за неї?
5. У сварках та суперечках з дітьми кінцевим результатом є компроміс?
6. Вас задовольняє система виховання, яку ви використовуєте у процесі виховання своєї дитини?
7. Ваша дитина ходить на різні гуртки та секції з вашої ініціативи?
8. Ви не прислуховуєтесь до думки дитини у виборі друзів, одягу, занять за інтересами, бо маєте більше досвіду?
9. Ваша дитина завжди винна у суперечках з вами?
10. Ви хоч інколи використовуєте фізичне чи моральне насилля щодо власної дитини.

1 субтест – Ліберальний стиль виховання.

Ліберальний стиль зазвичай характеризується поступливістю, цілковитою відсутністю зацікавленості до виховання власної дитини. Батьки прагнуть виростити та виховати дитину незалежною від них самих та самостійною. Такі діти можуть вирости нездатними до близькості, та прихильності, довіри один до одного, недружелюбними та безвідповідальними.

2 субтест – Демократичний стиль виховання.

Скоріше за все, ви враховуєте думку своїх дітей, поважаєте їхню особистість. У вашій родині дитина вільно висловлює свої думки та побажання, а ви, спираючись на них, самостійно приймаєте рішення. Діти, що виховуються у таких сім'ях зазвичай виростають всебічно і всесторонньо розвинутими особистостями, які є ініціативними та цілеспрямованими, здатними до самостійного прийняття рішень, відповідальними за вчинки інших.

3 субтест – Гіперопіка.

Можливо, ви надто сильно захоплені власною дитиною, для вас вона єдина, неповторна та найкраща з-поміж усіх на світі. Ви намагаєтесь позбавити її від усіляких труднощів та переживань, тому виконуєте все за неї. Такі діти зазвичай дуже примхливі та розбещені, вважають, що весь світ також повинен

підкорюватись їхнім думкам та бажанням. Такі діти не цінують чужої праці і зазвичай не можуть приймати самостійні рішення.

4 субтест – Авторитарний стиль виховання.

Скоріше за все, ви виховуєте дітей за схемою: «Я кажу, а ти підчиняйся і виконуй всі мої накази». Головною причиною цьому може стати ваш перфекціонізм, адже головною метою вашого життя є досягти ідеальності в усьому (мати ідеальну сім'ю, стати ідеальною жінкою тощо). Частіше за все ви ставите перед дитиною надто складні вимоги, які вона ще не в силі виконати, а за невиконання цих вимог суворо докоряєте дитині. Діти у таких сім'ях найчастіше виростають тривожними, несамоствійними, нездатними до самостійних роздумів. Такі діти постійно бояться щось виконувати, думають, що в них нічого не вийде.

Додаток Б**Методика «Казкотерапевтична бесіда за мотивами казки»**

Інструкція: з допомогою відповідей дитини на питання після казки, визначити домінуючий стиль виховання.

«Лисичка та Совенятко»

У лісі мешкала руденька Лисичка. Вона була надзвичайно енергійною та мала жагу пізнавати все навколо. Її матуся часто застерігала: «Не ходи туди, куди я не дозволяю!». Але Лисичка не завжди дотримувалася маминих прохань — інколи йшла на прогулянку без дозволу.

Якось вона заблукала. З'явився невимовний страх. Та раптом з'явилося Совеня. Воно виявило готовність допомогти й мовило: «Я згодне провести тебе додому, але ти маєш пообіцяти мамі, що будеш просити дозволу перш, ніж кудись піти».

Лисичка погодилася. Коли вона повернулася додому, мама її ніжно обійняла та сказала: «Я дуже за тебе хвилювалася, бо дуже тебе люблю».

Запитання до дитини після казки:**Блок 1 – Ліберальний стиль (чи є межі, контроль):**

- Чи правильно зробила Лисичка, коли пішла сама?
- Якби ти опинився (опинилася) на місці Лисички — як би вчинив (вчинила)?
- Чи треба питати дозволу в мами?

Блок 2 – Демократичний стиль (взаєморозуміння):

- Як мама Лисички відреагувала на її вчинок?
- На твою думку, чи можна було домовитись з мамою?
- Чи слухає тебе твоя мама, коли ти щось пропонуєш?

Блок 3 – Гіперопіка (тривожність, контроль, обмеження):

- Чому мама так хвилювалась?
- Чи дозволяє твоя мама тобі ходити кудись самому (самій)?

- Хто приймає рішення про твої дії, коли ти вдома?

Блок 4 – Авторитарний стиль (накази, страх, покарання):

- Як би повелася мама, якби дуже розлютилася?
- Чи варто карати Лисичку?
- Чи траплялося щось подібне з тобою? Що тоді говорили дорослі?

Приклад аналізу по методиці

1. Дитина 5 років

Після прослуховування казки «Лисичка і Совеня» дитина відповіла:

- Чи правильно зробила Лисичка, коли пішла сама?
«Лисичка зробила не правильно, бо пішла сама»
- Якби ти опинився (опинилася) на місці Лисички — як би вчинив (вчинила)?
«Я б не пішов»
- Чи треба питати дозволу в мами?
«Так»
- Як мама Лисички відреагувала на її вчинок?
«Мама почала переживати»
- На твою думку, чи можна було домовитись з мамою?
«Так»
- Чи слухає тебе твоя мама, коли ти щось пропонуєш?
«Я не знаю, іноді каже «ні» і все»
- Чому мама так хвилювалася?
«Вона боялась, бо Лисичка маленька і могла загубитись»
- Чи дозволяє твоя мама тобі ходити кудись самому (самій)?
«Ні»
- Хто приймає рішення про твої дії, коли ти вдома?
«Мама»
- Як би повелася мама, якби дуже розлютилася?

«Напевно кричала б»

- Чи варто карати Лисичку?

«Трішки треба»

- Чи траплялося щось подібне з тобою? Що тоді говорили дорослі?

«Мене сварять»

Аналіз відповідей:

Відповіді дитини демонструють емоційно-залежну поведінку, відсутність досвіду автономних рішень та сформоване уявлення про жорстку систему контролю в сім'ї. Дитина не розглядає самостійні дії як варіант, а навпаки — очікує, що будь-який вибір має бути санкціонований дорослим.

У відповідях також наявний страх неслухняності, страх перед покаранням і сприйняття крику як очікуваної реакції батьків. Хоча дитина не демонструє прямого спротиву, її висловлювання свідчать про пасивну покору та обмежений досвід емоційної безпеки у вираженні власної думки.

У той же час — у блоці демократичного стилю — є спроба раціоналізувати поведінку мами, але вона не підкріплена реальним досвідом конструктивного діалогу. Це дозволяє припустити, що взаєморозуміння з боку дорослих є недостатнім або формальним.

- **Домінуючий стиль виховання:** Авторитарний із ознаками гіперопіки;
- **Можливі наслідки:** Така форма виховання може призвести до низької самооцінки, тривожності, невпевненості у власних силах та схильності до підпорядкування в соціумі.

Додаток В**Методика «Шкала сімейної згуртованості та гнучкості» – FACES IV**

Діагностика здійснюється в індивідуальному форматі (у паперовому бланковому варіанті або комп'ютеризовано). Орієнтовний час виконання — 15–20 хвилин.

Текст інструкції для респондента: «Будь ласка, уважно прочитайте кожне з 62 тверджень та оцініть, наскільки воно відображає особливості життя у вашій теперішній родині. Намагайтеся довго не замислюватися, перша відповідь зазвичай є найбільш точною. Оберіть один із варіантів оцінки за 5-бальною шкалою:

- 1 — Повністю не згоден (ніколи або майже ніколи не так);
- 2 — Скоріше не згоден (рідко так);
- 3 — Важко сказати (інколи так, інколи ні);
- 4 — Скоріше згоден (часто так);
- 5 — Повністю згоден (майже завжди або абсолютно так).

Занесіть обраний бал до відповідної комірки бланка відповідей.

1. Члени нашої сім'ї беруть участь у житті одне одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

2. Наша сім'я пробує різні шляхи вирішення проблем.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

3. Нам важче бути один з одним, ніж з іншими людьми.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

4. Ми проводимо дуже багато часу разом.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

5. Порухення правил у нашій сім'ї завжди веде до серйозних наслідків.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

6. Здається, наша сім'я ніколи не стане добре організованою.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

7. Члени нашої сім'ї відчують близькість один до одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

8. Батьки порівну ділять лідерську роль нашої сім'ї.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

9. Перебуваючи вдома, члени нашої сім'ї ніби уникають один одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

10. Це непросто, але ми змушені проводити багато вільного часу разом.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

11. Коли хтось із членів нашої сім'ї чинить неправильно, за цим настають вельми зрозумілі наслідки.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

12. Важко зрозуміти, хто є лідером у нашій родині.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

13. У складні моменти життя члени нашої сім'ї підтримують одне одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

14. У нашій сім'ї справедливі правила.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

15. Члени нашої сім'ї дуже небагато знають про друзів інших членів сім'ї.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

16. Члени нашої сім'ї є надто залежними один від одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

17. На будь-яку ситуацію у нашій сім'ї є певне правило.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

18. У нашій сім'ї не всі питання та справи вирішуються до кінця.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

19. При прийнятті важливих рішень члени нашої сім'ї радяться один з одним.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

20. Моя сім'я може змінюватися, коли це необхідно.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

21. Члени нашої сім'ї змушені самотійно впоратися зі своїми проблемами.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

22. Члени нашої сім'ї мало потребують спілкування та друзів поза сім'єю.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

23. Наша сім'я дуже високо організована.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

24. Не зовсім ясно, хто в нашій сім'ї за що відповідає (справи вдома, дозволя, відпочинок).

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

25. Члени нашої родини із задоволенням проводять частину вільного часу разом.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

26. Обов'язки по дому в сім'ї виконуються по черзі.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

27. Наша сім'я рідко робить щось разом.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

28. Ми відчуваємо, що надто прив'язані один до одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

29. Коли наші плани або звичний порядок змінюються, у сім'ї відчувається розгубленість.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

30. У нашій сім'ї немає певного керівництва.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

31. Кожний член нашої сім'ї має свої інтереси, але ми всі беремо участь у спільних сімейних справах.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

32. Правила та розподіл ролей у сім'ї всім нам зрозумілі.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

33. Члени нашої сім'ї рідко покладаються одна на одну.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

34. Ми не схвалюємо, коли хтось із нашої сім'ї проводить час окремо.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

35. Це дуже важливо – дотримуватися правил нашої сім'ї.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

36. Не так просто зрозуміти, у кого якісь обов'язки по дому.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

37. У нашій сім'ї добре поєднується близькість та незалежність.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

38. Коли виникає проблема, ми завжди вміємо домовлятися.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

39. Члени нашої сім'ї діють незалежно один від одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

40. Члени сім'ї почуваються винними, якщо їм хочеться провести вільний час окремо від сім'ї.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

41. Якщо вже якийсь рішення в сім'ї було ухвалено, дуже важко його змінити.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

42. Часто в нашій сім'ї буває метушня та відчуття неорганізованості.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

43. Члени нашої родини...

задоволені спілкуванням один з одним.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

44. вміють вислухати.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

45. можуть виразити прихильність один до одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

46. відкрито запитують про бажання один одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

47. можуть спокійно обговорювати проблеми одне з одним.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

48. обговорюють один з одним свої ідеї та переконання.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

49. отримують чесні відповіді, коли запитують.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

50. намагаються зрозуміти почуття одне одного.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

51. рідко висловлюються грубо одне про одного, коли злитися.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

52. можуть показати одне одному справжні почуття.

Абсолютно не згоден

Швидше не згоден

Не впевнений

Швидше згоден

Цілком згоден

53. Наскільки ви задоволені:

рівнем близькості між членами сім'ї.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

54. здатність сім'ї справлятися з труднощами.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

55. вмінням сім'ї бути гнучкою, підлаштовуючись до мінливих умов життя.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

56. можливістю ділитися приємними враженнями усередині сім'ї.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

57. тим, як відбувається спілкування між членами сім'ї.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

58. здатністю сім'ї вирішувати конфлікти.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

59. кількістю часу, який ви проводите всією сім'єю.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

60. тим, як обговорюються проблеми у ній.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

61. тим, як виявляється критика у вашій сім'ї.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

62. тим, як у вашій сім'ї піклуються один про одного.

Дуже незадоволений

Скоріше незадоволений

В цілому, задоволений

Дуже задоволений

Абсолютно задоволений

Проективна методика «Дерево» (К. Кох)

Інструкція: інтерпретація результатів за К. Кохом базується на аналізі просторового розташування малюнка та його ключових графічних компонентів (стовбура, крони, гілок, коріння, якості ліній).

Матеріали: стандартний чистий аркуш білого паперу формату А4 (розташований горизонтально або вертикально за вибором дитини), прості олівці різної м'якості (або набір кольорових олівців, якщо досліджується колірна гама, проте класичний тест Коха виконується простим олівцем), гумка.

Просторове розташування на аркуші (Формальний аналіз):

- **Центральне розташування:** свідчить про внутрішню врівноваженість дитини, адекватну самооцінку, почуття психологічного комфорту й стабільності.
- **Зміщення у нижню частину:** вказує на занижену самооцінку, невпевненість у власних можливостях, емоційну втому, депресивні тенденції та високу залежність від значущих дорослих.
- **Зміщення у верхню частину:** відображає високий рівень домагань, прагнення до самоствердження, потребу у зовнішньому визнанні й схваленні з боку батьків.
- **Зміщення вліво:** орієнтація на минуле, емоційна прив'язаність до матері, сором'язливість, інтровертованість.
- **Зміщення вправо:** спрямованість на майбутнє, активність, прагнення до нових соціальних контактів та екстравертованість.

Інтерпретація структурних елементів дерева:

- **Стовбур:** символізує внутрішнє «Я» дитини, її життєву силу та емоційну стійкість.

- *Широкий, міцний стовбур* — сформованість базового почуття безпеки, внутрішня опора, психологічна стійкість.
- *Тонкий, викривлений або нерівний стовбур* — емоційна вразливість, недостатнє відчуття захищеності, слабкість образу «Я».
- **Крона:** відображає інтелектуальну та соціальну сфери, комунікативний потенціал, уяву.
 - *Розлога, округла, симетрична крона* — відкритість до світу, комунікабельність, пізнавальна активність.
 - *Брак крони, спрощена або асиметрична форма* — труднощі у соціальній взаємодії, емоційна стриманість, замкнутість.
- **Гілки:** характеризують взаємодію з оточенням, спрямованість енергії дитини.
 - *Спрямовані вгору (висхідні)* — оптимізм, висока активність, впевненість, мотивація досягнень.
 - *Спрямовані донизу (опущені)* — знижений емоційний тонус, тривожність, втрата енергії, безпорадність.
 - *Поламані, обірвані гілки* — переживання внутрішнього конфлікту, психотравмуючі ситуації в родині, емоційне напруження.
- **Коріння:** символізує зв'язок із сімейною системою, традиціями, фундамент стабільності.
 - *Чітко промальоване коріння* — міцний емоційний зв'язок із сім'єю, відчуття надійної підтримки від батьків.
 - *Відсутність або повне ігнорування коріння* — слабо сформоване почуття стабільної безпеки, брак емоційної опори в сімейному колі.
- **Додаткові елементи (листя, плоди, квіти, сонце, трава):** свідчать про багатий внутрішній світ, потребу в отриманні теплих емоційних контактів,

прагнення до схвалення та загальний позитивний психоемоційний фон життя дитини.

Характер ліній та натиск олівця:

- *Впевнені, плавні, рівномірні лінії* — емоційна стабільність, нормативний самоконтроль.
- *Слабкі, тонкі, переривчасті лінії* — виражена невпевненість, сором'язливість, страхи, дефіцит енергії.
- *Надмірний натиск, жирні лінії, хаотичне заштриховування (темні плями)* — висока внутрішня напруга, пригнічена агресія, гостра фонова тривожність, активація жорстких підсвідомих психологічних захистів від зовнішнього тиску.

Приклад аналізу по методиці

Дитина 7 років намалювала дуже високе дерево з тонким стовбуром і великою кількістю хаотичних гілок. Частина гілок сильно затемнена, а верхівка дерева виходить за межі аркуша.

Такий малюнок може свідчити про підвищений рівень внутрішньої напруги та емоційної нестабільності. Високе дерево нерідко символізує прагнення до самоствердження, потребу у визнанні або бажання привернути увагу дорослих. Водночас тонкий стовбур може вказувати на недостатню впевненість у собі та емоційну вразливість.

Хаотичне розташування гілок може бути проявом внутрішніх суперечностей, труднощів у контролі емоцій або переживання нестабільних ситуацій. Затемнення окремих частин дерева часто пов'язують із тривожністю, страхами чи накопиченням негативних переживань. Те, що верхівка дерева виходить за межі аркуша, може свідчити про імпульсивність, високий рівень активності та прагнення до свободи.

Результати можуть вказувати на потребу дитини у більшій емоційній підтримці, стабільності та увазі з боку близьких дорослих.

Матриця коефіцієнтів лінійної кореляції Пірсона

Показники (шкали) батьків \ дітей	М3: Емоц. благополуччя	М3: Тривожність	М3: Агресивність	М3: Сімейна безпека	М4: Емоц. стабільність	М4: Самооцінка	М4: Рівень тривожності	М4: Псих. захист
М1: Ліберальний	0,33	-0,33	-0,32	0,35	0,35	0,38	-0,33	-0,40
М1: Демократичний	0,50	-0,45	-0,49	0,49	0,61	0,44	-0,48	-0,55
М1: Гперопіка	0,11	-0,10	-0,06	0,10	0,26	-0,03	-0,08	-0,20
М1: Авторитарний	-0,58	0,58	0,60	-0,62	-0,69	-0,55	0,61	0,66
М2: Згуртованість	-0,06	0,06	0,06	0,00	-0,13	0,10	0,05	0,08
М2: Гнучкість	-0,03	0,04	0,01	0,03	-0,09	0,10	0,02	0,06
М2: Комунікація	-0,11	0,10	0,09	-0,06	-0,13	0,00	0,09	0,15
М2: Задоволеність	0,01	0,00	0,01	0,07	-0,01	0,12	-0,01	0,02

Додаток Д

Соціально-психологічний тренінг «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини»

Заняття №1 «Якими батьками нас бачать діти?»

Мета: познайомити учасників між собою, сформувати позитивну атмосферу в групі, визначити очікування від тренінгу, сприяти усвідомленню батьками власного стилю спілкування та ролі сім'ї у формуванні особистості дитини.

Матеріали: ватман, стікери, аркуші А4, ручки, фломастери, кольорові олівці.

Вправа «Знайомство через дитину» (10 хв)

Мета: допомогти учасникам познайомитися, створити атмосферу довіри та відкритості.

Інструкція: Кожен учасник по черзі називає своє ім'я та коротко розповідає про свою дитину, продовжуючи фразу:

«Мою дитину звати..., і найбільше я люблю в ній...»

Обговорення:

Чи легко було говорити про свою дитину?

Які емоції виникали під час вправи?

Вправа «Мої очікування» (10 хв)

Мета: визначити очікування учасників від тренінгу та налаштувати на активну роботу.

Матеріали: стікери, ватман із зображенням дерева.

Інструкція: учасникам пропонується написати на стікерах свої очікування від тренінгу, відповідаючи на запитання:

- ~ Чого я хочу навчитися?
- ~ Які питання мене хвилюють як маму/тата?
- ~ Що я хочу змінити у спілкуванні з дитиною?

Після цього учасники озвучують свої відповіді та прикріплюють стікери на «дерево очікувань».

Вправа «Правила групи» (7 хв)

Мета: створити комфортну та безпечну атмосферу для роботи.

Матеріали: аркуші А4, маркери.

Інструкція: кожен учасник записує правила, які допоможуть ефективно працювати у групі. Після обговорення тренер записує спільно прийняті правила на ватмані.

Орієнтовні правила:

- ~ бути активними;
- ~ не перебивати;
- ~ поважати думку інших;
- ~ дотримуватись конфіденційності;
- ~ бути щирими.

Вправа «Ідеальний батько/мати» (15 хв)

Мета: сприяти усвідомленню власних уявлень про ефективне батьківство.

Матеріали: аркуші А4, фломастери.

Інструкція: учасникам пропонується намалювати або записати риси «ідеального батька» чи «ідеальної матері». Після цього відбувається обговорення:

- ~ Чи реально бути ідеальними батьками?
- ~ Які риси є найважливішими для дитини?
- ~ Що дитині важливіше: контроль чи підтримка?

Вправа «Мій стиль спілкування» (10 хв)

Мета: допомогти учасникам усвідомити особливості власного спілкування з дитиною.

Інструкція: тренер зачитує типові фрази батьків:

- ~ «Тому що я так сказав(ла)!»
- ~ «Давай поговоримо»
- ~ «Не заважай»
- ~ «Я тобою пишаюся»

Учасники аналізують:

- ~ які емоції можуть викликати ці слова у дитини;
- ~ як часто вони використовують подібні фрази;
- ~ який стиль виховання вони демонструють.

Вправа «Асоціації до слова “сім’я”» (10 хв)

Мета: актуалізувати уявлення учасників про сімейні цінності та атмосферу в родині.

Матеріали: ватман, маркери.

Інструкція: учасникам пропонується назвати асоціації до слова «сім’я». Усі відповіді записуються на ватмані у вигляді асоціативного куща.

Обговорення:

- ~ Які слова зустрічались найчастіше?
- ~ Якою має бути сім’я для щасливої дитини?
- ~ Що найбільше впливає на атмосферу в родині?

Вправа «Незакінчені речення» (10–15 хв)

Мета: сприяти саморефлексії батьків щодо взаємодії з дитиною.

Інструкція: учасники продовжують речення:

- ~ «Я радію, коли моя дитина...»
- ~ «Мені складно, коли дитина...»
- ~ «Я хочу навчитися...»
- ~ «Моя дитина потребує від мене...»

~ «Я хороший(а) батько/мати, тому що...»

Рефлексія «Що я зрозумів про себе?» (10 хв)

Мета: підвести підсумки заняття та надати учасникам можливість усвідомити власні переживання й висновки.

Інструкція: учасникам пропонується по черзі завершити фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «Для мене було важливим...»
- ~ «Я замислився(лась) над...»
- ~ «У спілкуванні з дитиною я хочу...»

Заняття №2 «Батьківський стиль: як ми формуємо характер дитини»

Мета: ознайомити батьків зі стилями сімейного виховання, сприяти усвідомленню власного стилю виховання та його впливу на формування характеру дитини дошкільного віку, розвивати навички конструктивної взаємодії з дитиною.

Матеріали: аркуші А4, ручки, фломастери, стікери, ватман, бланки тесту «Мій стиль виховання».

Тест «Мій стиль виховання» (10–15 хв)

Мета: допомогти батькам визначити власний стиль виховання.

Інструкція: учасникам пропонується заповнити коротку анкету для батьків «Стилі сімейного виховання» за типологією Д. Баумрінд. Після завершення відбувається обговорення результатів.

Обговорення:

- ~ Чи збіглися результати з вашим уявленням про себе?
- ~ Що було несподіваним?

Мінілекція «Стилі сімейного виховання» (10 хв)

Мета: ознайомити учасників з основними стилями виховання та їх впливом на розвиток дитини.

Зміст:

Сім'я є першим і найважливішим середовищем, у якому формується особистість дитини. Саме стиль виховання визначає, як дитина сприймає себе, інших людей і світ загалом.

Основні стилі сімейного виховання

1. Авторитарний стиль

Батьки встановлюють жорсткі правила, контролюють кожен крок дитини, часто використовують накази та покарання.

Особливості:

- ~ «Я сказав(ла) — значить так і буде»
- ~ високий рівень контролю
- ~ низький рівень емоційної підтримки

Вплив на дитину:

- ~ слухняність із страху;
- ~ занижена самооцінка;
- ~ тривожність або агресивність;
- ~ слабка ініціативність.

2. Демократичний (авторитетний) стиль

Поєднання вимогливості та підтримки. Батьки пояснюють правила, враховують думку дитини.

Особливості:

- ~ повага до дитини;
- ~ чіткі, але зрозумілі правила;
- ~ діалог і підтримка.

Вплив на дитину:

- ~ впевненість у собі;
- ~ самостійність;
- ~ відповідальність;
- ~ емоційна стабільність.

3. Ліберальний (поблажливий) стиль

Батьки майже не встановлюють правил або не контролюють поведінку дитини.

Особливості:

- ~ багато свободи;
- ~ мало обмежень;
- ~ уникання конфліктів.

Вплив на дитину:

- ~ труднощі з дисципліною;
- ~ імпульсивність;
- ~ слабка розуміння меж;
- ~ проблеми з соціальною адаптацією.

4. Індиферентний (байдужий) стиль

Батьки мало залучені у життя дитини, емоційно відсторонені.

Особливості:

- ~ відсутність контролю і підтримки;
- ~ емоційна дистанція;
- ~ низька залученість.

Вплив на дитину:

- ~ почуття покинутості;
- ~ низька самооцінка;
- ~ емоційні труднощі;

~ проблеми у поведінці.

Висновок (1–2 хв)

Жоден стиль у «чистому вигляді» не існує в реальному житті, однак саме поєднання підтримки, любові та чітких меж є основою гармонійного розвитку дитини.

Найбільш сприятливим для формування особистості дошкільника є демократичний стиль виховання, який допомагає дитині вирости впевненою, відповідальною та емоційно здоровою.

Вправа «Очима дитини» (10 хв)

Мета: розвивати емпатію та усвідомлення впливу батьківської поведінки на дитину.

Інструкція: учасникам пропонується уявити себе дитиною та відповісти на запитання:

- ~ «Я радію, коли мама/тато...»
- ~ «Я засмучуюся, коли...»
- ~ «Я боюся, коли...»
- ~ «Я пишаюся своїми батьками, коли...»

Обговорення:

- ~ Які емоції викликала вправа?
- ~ Що ви зрозуміли про сприйняття вас дитиною?

Аналіз педагогічних ситуацій (15 хв)

Мета: навчити батьків аналізувати виховні ситуації та знаходити ефективні способи реагування.

Інструкція: учасникам пропонуються короткі ситуації з життя сім'ї (конфлікти, істерики, непослух). Вони обговорюють:

- ~ у чому проблема;

- ~ як реагують батьки;
- ~ як можна діяти по-іншому.

Рольова гра «Реакція батьків» (15 хв)

Мета: відпрацювати різні стилі реагування на поведінку дитини.

Інструкція: учасники розігрують ситуації «батько/мати — дитина», демонструючи різні стилі реакції (авторитарний, демократичний тощо). Після цього обговорюють відчуття дитини та дорослого.

Обговорення:

- ~ Який стиль був найефективнішим?
- ~ Як відчувається дитина в кожному випадку?

Мозковий штурм «Якими виростають діти?» (10 хв)

Мета: усвідомити довгострокові наслідки різних стилів виховання.

Інструкція: учасники висловлюють ідеї щодо того, якими виростають діти в різних сім'ях (впевненими, тривожними, агресивними, самостійними тощо).

Всі відповіді записуються на ватмані.

Вправа «Сімейні правила» (10 хв)

Мета: сформулювати розуміння значення чітких і доброзичливих правил у сім'ї.

Інструкція: учасники створюють перелік сімейних правил, які допомагають гармонійному вихованню дитини (наприклад: «ми говоримо спокійно», «ми поважаємо одне одного»).

Рефлексія (10 хв)

Мета: узагальнити отриманий досвід та усвідомити зміни у власному баченні виховання.

Інструкція: учасникам пропонується завершити фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «Мій стиль виховання...»

- ~ «Я хочу змінити у спілкуванні з дитиною...»
- ~ «Для мене було важливим...»

Заняття №3 «Почути дитину серцем»

Мета: розвивати у батьків навички емпатійного спілкування з дитиною, формувати вміння активного слухання, використання «Я-повідомлень» та конструктивних способів реагування на емоції дошкільника.

Матеріали: аркуші А4, ручки, стікери, фломастери, картки із ситуаціями, ватман.

Вправа «Активне слухання» (10 хв)

Мета: сформувати навичку уважного слухання дитини без перебивання та оцінювання.

Інструкція: учасники працюють у парах. Один розповідає коротку історію зі свого досвіду, інший слухає, використовуючи прийоми активного слухання (кивки, уточнення, перефразування). Потім ролі змінюються.

Обговорення:

- ~ Що ви відчували, коли вас уважно слухали?
- ~ Чи легко було не перебивати?

Вправа «Я-повідомлення» (10 хв)

Мета: навчити батьків висловлювати свої почуття без звинувачень.

Інструкція: учасникам пропонується переформулювати «Ти-повідомлення» у «Я-повідомлення».

Наприклад:

- ~ «Ти мене не слухаєш!» → «Я хвилююся, коли мене нечують»

Обговорення:

- ~ Як змінюється зміст повідомлення?
- ~ Який варіант викликає менше конфлікту?

Вправа «Без критики» (10 хв)

Мета: розвивати навички конструктивного спілкування без оцінювання та негативних ярликів.

Інструкція: учасники отримують типові фрази критики та переформулюють їх у підтримувальні:

- ~ «Ти знову нічого не зробив(ла)!»
- ~ «Я бачу, що тобі було складно, давай разом спробуємо»

Рольова гра «Дитячі емоції» (15 хв)

Мета: розвивати емпатію та розуміння емоцій дитини.

Інструкція: учасники розігрують ситуації (істерика, образа, страх дитини). Один учасник — дитина, інший — батько/мати. Завдання — відреагувати з підтримкою.

Обговорення:

- ~ Які емоції відчувала «дитина»?
- ~ Що допомогло заспокоїти?

Вправа «Уважний співрозмовник» (10 хв)

Мета: закріпити навички уважного слухання та діалогу з дитиною.

Інструкція: у парах один учасник розповідає про складну ситуацію, інший ставить відкриті запитання, не даючи порад.

Вправа «Що відчуває дитина?» (10 хв)

Мета: розвивати вміння розпізнавати емоційний стан дитини.

Інструкція: тренер зачитує ситуації:

- ~ Дитина розбила улюблену іграшку.
- ~ Дитину не взяли гратися інші діти в дитячому садку.
- ~ Дитина намалювала малюнок, але батьки сказали, що «це некрасиво».
- ~ Дитина довго намагалася зібрати конструктор, але не змогла і розплакалася.
- ~ Дитина хоче гуляти, але батьки кажуть, що треба йти додому.

- ~ Дитина отримала зауваження від вихователя при всій групі.
- ~ Дитина побачила, що інша дитина отримала нову іграшку, а вона — ні.

Учасники визначають можливі емоції дитини та способи реагування батьків.

Вправа «Слова підтримки» (10 хв)

Мета: сформувати навички позитивного підкріплення та підтримки дитини.

Інструкція: учасники записують фрази підтримки, які можуть використовувати у спілкуванні з дитиною:

- ~ «Я тебе розумію»
- ~ «Ти впорався(лась)»
- ~ «Я поруч»

Після цього відбувається обговорення та створення спільного «банку підтримки».

Рефлексивне коло (10 хв)

Мета: узагальнити досвід заняття та усвідомити зміни у ставленні до спілкування з дитиною.

Інструкція: учасники по черзі завершують фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «Мені було важливо...»
- ~ «Я хочу спробувати...»
- ~ «Моя дитина потребує від мене...»

Заняття №4 «Слова, які залишаються назавжди»

Мета: усвідомити вплив батьківських слів на формування самооцінки, емоційного стану та поведінки дитини; розвивати навички позитивного, підтримувального спілкування з дошкільником.

Матеріали: стікери, аркуші А4, фломастери, кольорові олівці, ватман, картки із ситуаціями.

Вправа «Комплімент дитині» (10 хв)

Мета: розвивати вміння помічати позитивні якості дитини та висловлювати підтримку.

Інструкція: кожен учасник записує 3–5 компліментів, які він/вона міг би сказати своїй дитині. Потім за бажанням зачитує.

Обговорення:

- ~ Чи часто ви говорите такі слова дитині?
- ~ Як дитина реагує на компліменти?

Вправа «Слова-рани і слова-крила» (10–15 хв)

Мета: усвідомити різницю між підтримувальними та руйнівними словами.

Інструкція: учасники ділять фрази на дві групи:

- ~ «рани» (критика, образи)
- ~ «крила» (підтримка, заохочення)

Обговорення:

- ~ Які фрази ви використовуєте найчастіше?
- ~ Як вони впливають на дитину?

Вправа «Фрази підтримки» (10 хв)

Мета: сформувати «банк» позитивних батьківських висловлювань.

Інструкція: учасники складають перелік фраз підтримки для дитини:

- ~ «Я в тебе вірю»
- ~ «Ти справляєшся»
- ~ «Я поруч»
- ~ «Давай спробуємо разом»

Потім створюється спільний плакат «Слова підтримки».

Вправа «Дитина у дзеркалі батьків» (15 хв)

Мета: показати, як слова та ставлення батьків формують самооцінку дитини.

Інструкція: учасники відповідають письмово:

- ~ Якою я бачу свою дитину?
- ~ Якою вона може себе відчувати через мої слова?
- ~ Що дитина «чує про себе» від мене?

Обговорення:

- ~ Чи завжди те, що ми говоримо, допомагає дитині?
- ~ Що варто змінити у спілкуванні?

Вправа «Аналіз життєвих ситуацій» (10–15 хв)

Мета: розвивати вміння аналізувати мовлення батьків у реальних ситуаціях.

Інструкція: учасникам пропонуються ситуації (дитина не слухається, помилилася, розплакалася). Вони обговорюють:

- ~ що сказав батько/мати;
- ~ як це вплинуло на дитину;
- ~ як можна сказати по-іншому.

Вправа «Як говорити, щоб дитина слухала» (10 хв)

Мета: навчити ефективної комунікації з дитиною без крику та тиску.

Інструкція: учасники переформулюють типові фрази:

- ~ «Швидко прибери!» → «Давай приберемо разом»
- ~ «Перестань!» → «Мені важливо, щоб ти...»

Арт-вправа «Квітка підтримки» (15 хв)

Мета: закріпити позитивні батьківські установки через творчість.

Матеріали: аркуші, кольорові олівці, фломастери.

Інструкція: учасники малюють «квітку підтримки», де:

- ~ пелюстки — слова підтримки дитині;
- ~ серцевина — любов і безпека;
- ~ стебло — батьківська опора.

Підсумкова рефлексія (10 хв)

Мета: усвідомити значення батьківських слів та підвести підсумки заняття.

Інструкція: учасники завершують фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «Я буду намагатися говорити з дитиною...»
- ~ «Найважливіше для мене було...»

Заняття №5 «Дисципліна без страху та покарань»

Мета: ознайомити батьків із принципами позитивної дисципліни, сформувати навички конструктивного реагування на складну поведінку дитини та навчити встановлювати межі без крику, страху й покарань.

Матеріали: аркуші А4, ручки, стікери, фломастери, картки із ситуаціями, ватман.

Вправа «Чим замінити покарання?» (10 хв)

Мета: допомогти батькам знайти альтернативні способи реагування на небажану поведінку дитини.

Інструкція: учасники отримують ситуації:

- ~ дитина не прибирає іграшки;
- ~ не слухається;
- ~ влаштовує істерику;
- ~ ображає інших дітей.

Завдання — придумати способи реагування без покарання та крику.

Обговорення:

- ~ Які способи були найефективнішими?
- ~ Чому покарання не завжди працюють?

Мозковий штурм «Позитивна дисципліна» (10 хв)

Мета: сформувати розуміння принципів позитивної дисципліни.

Інструкція: учасники висловлюють свої ідеї щодо того:

- ~ що таке позитивна дисципліна;
- ~ як навчати дитину правил без страху;
- ~ що допомагає дитині співпрацювати.

Усі відповіді записуються на ватмані.

Аналіз конфліктних ситуацій (15 хв)

Мета: навчити батьків аналізувати конфлікти та знаходити конструктивні рішення.

Інструкція: учасникам пропонуються ситуації:

- ~ дитина не хоче йти спати;
- ~ відмовляється їсти;
- ~ кричить у магазині;
- ~ не ділиться іграшками.

Учасники обговорюють:

- ~ причини поведінки;
- ~ реакцію батьків;
- ~ можливі конструктивні способи вирішення.

Вправа «Позитивне підкріплення» (10 хв)

Мета: розвивати навички підтримки бажаної поведінки дитини.

Інструкція: учасники складають перелік способів позитивного підкріплення:

- ~ похвала;
- ~ обійми;
- ~ спільний час;
- ~ слова підтримки;
- ~ символічні винагороди.

Обговорення:

- ~ Чому позитивна увага важлива для дитини?
- ~ Яке підкріплення найкраще працює у вашій сім'ї?

Рольова гра «Істерика дитини» (15 хв)

Мета: відпрацювати навички спокійного реагування на сильні емоції дитини.

Інструкція: учасники в парах розігрують ситуацію дитячої істерики. Один виконує роль дитини, інший — батька/матері. Завдання — відреагувати без крику та агресії.

Обговорення:

- ~ Які реакції допомагали заспокоїти дитину?
- ~ Що лише посилювало конфлікт?

Вправа «Спокійний батько» (10 хв)

Мета: навчити батьків контролювати власні емоції у складних ситуаціях.

Інструкція: учасники обговорюють:

- ~ що допомагає їм заспокоїтися;
- ~ як реагувати на поведінку дитини без агресії.

Після цього тренер пропонує техніки:

- ~ глибоке дихання;
- ~ пауза перед реакцією;
- ~ спокійний тон голосу.

Вправа «Межі та правила» (10 хв)

Мета: сформувати розуміння важливості чітких та доброзичливих правил у сім'ї.

Інструкція: учасники створюють список сімейних правил, які:

- ~ зрозумілі дитині;
- ~ послідовно виконуються;
- ~ базуються на повазі та безпеці.

Обговорення:

- ~ Чому дитині потрібні межі?

~ Якими мають бути ефективні правила?

Рефлексія (10 хв)

Мета: узагальнити отриманий досвід та усвідомити власні зміни у підходах до дисципліни.

Інструкція: учасники завершують фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «Я хочу змінити...»
- ~ «Для мене було важливим...»
- ~ «У спілкуванні з дитиною я спробую...»

Заняття №6 «Емоційний клімат у сім'ї»

Мета: усвідомити значення емоційного клімату сім'ї для розвитку особистості дошкільника; сприяти формуванню навичок підтримки позитивної атмосфери в родині та розвитку емоційної близькості між батьками і дитиною.

Матеріали: ватман, аркуші А4, стікери, ручки, фломастери, кольорові олівці.

Вправа «Моя сімейна атмосфера» (10 хв)

Мета: допомогти учасникам усвідомити емоційну атмосферу у власній сім'ї.

Інструкція: учасникам пропонується описати атмосферу у своїй родині за допомогою трьох слів або асоціацій. Після цього учасники коротко пояснюють свій вибір.

Обговорення:

- ~ Які емоції переважають у вашій сім'ї?
- ~ Що створює комфортну атмосферу для дитини?

Вправа «Тепло родини» (10 хв)

Мета: актуалізувати позитивний досвід сімейної підтримки та близькості.

Інструкція: учасники пригадують ситуацію, коли вони відчували тепло, підтримку та любов у своїй сім'ї, та коротко діляться спогадами.

Обговорення:

- ~ Що допомагає дитині відчувати себе захищеною?
- ~ Які моменти створюють відчуття сімейного тепла?

Арт-вправа «Будинок щастя» (15 хв)

Мета: усвідомити складові гармонійної сімейної атмосфери.

Матеріали: аркуші паперу, кольорові олівці, фломастери.

Інструкція: учасникам пропонується намалювати «Будинок щастя», де:

- ~ фундамент — сімейні цінності;
- ~ стіни — підтримка, любов, взаєморозуміння;
- ~ дах — безпека і довіра.

Після завершення учасники презентують свої роботи.

Вправа «Сімейні традиції» (10 хв)

Мета: показати значення сімейних традицій у формуванні емоційної близькості.

Інструкція: учасники розповідають про традиції своєї сім'ї або створюють перелік традицій, які хотіли б запровадити.

Обговорення:

- ~ Які традиції найбільше запам'ятовуються дітям?
- ~ Як традиції зміцнюють сімейні стосунки?

Вправа «Мій ресурс» (10 хв)

Мета: допомогти батькам усвідомити власні ресурси для підтримки позитивного емоційного стану.

Інструкція: учасники записують:

- ~ що допомагає їм відновлювати сили;

- ~ що приносить позитивні емоції;
- ~ де вони знаходять підтримку.

Обговорення:

- ~ Чому емоційний стан батьків важливий для дитини?
- ~ Як турбота про себе впливає на атмосферу в сім'ї?

Вправа «Що відчуває дитина вдома?» (10–15 хв)

Мета: розвивати емпатію та усвідомлення емоційного стану дитини у сім'ї.

Інструкція: учасникам пропонуються ситуації:

- ~ батьки часто сваряться;
- ~ дитину постійно критикують;
- ~ у сім'ї підтримують одне одного;
- ~ батьки мало спілкуються з дитиною.

Учасники визначають:

- ~ що може відчувати дитина;
- ~ як це впливає на її поведінку та самооцінку.

Групова дискусія «Сім'я без конфліктів» (10–15 хв)

Мета: обговорити способи конструктивного вирішення конфліктів у сім'ї.

Інструкція: учасники висловлюють свої думки щодо запитань:

- ~ Чи можливе життя без конфліктів?
- ~ Як правильно вирішувати суперечки при дитині?
- ~ Що допомагає зберігати повагу в сім'ї?

Тренер підсумовує основні ідеї.

Рефлексія (10 хв)

Мета: підвести підсумки заняття та усвідомити значення емоційного клімату для розвитку дитини.

Інструкція: учасники завершують фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «У своїй сім'ї я хочу змінити...»
- ~ «Для моєї дитини важливо...»
- ~ «Я хочу, щоб атмосфера в моїй сім'ї була...»

Заняття №7 «Дитина та її впевненість у собі»

Мета: поглибити знання батьків про формування самооцінки та впевненості у собі в дітей дошкільного віку; розвивати навички підтримки дитини, позитивного підкріплення та конструктивного спілкування без критики й порівнянь.

Матеріали: аркуші А4, ручки, стікери, фломастери, кольорові олівці, ватман, картки із ситуаціями.

Вправа «Сходишки успіху» (10 хв)

Мета: допомогти батькам усвідомити важливість підтримки навіть маленьких досягнень дитини.

Інструкція: учасники малюють сходишки, на яких записують маленькі успіхи своєї дитини:

- ~ самостійно одягнулася;
- ~ прибрала іграшки;
- ~ допомогла іншому;
- ~ навчилася чомусь новому.

Обговорення:

- ~ Чи часто ви помічаєте маленькі успіхи дитини?
- ~ Як підтримка впливає на її впевненість?

Вправа «Я можу» (10 хв)

Мета: сформувати розуміння важливості розвитку самостійності дитини.

Інструкція: учасники складають список справ, які дитина може виконувати самостійно відповідно до свого віку.

Після цього обговорюють:

- ~ чи достатньо самостійності має дитина;
- ~ що заважає батькам дозволяти дитині діяти самостійно.

Вправа «Моя сильна дитина» (10–15 хв)

Мета: допомогти батькам побачити сильні сторони своєї дитини.

Інструкція: учасники записують:

- ~ сильні риси своєї дитини;
- ~ її здібності;
- ~ те, чим вони пишаються.

Після цього охочі діляться своїми відповідями.

Обговорення:

- ~ Чи легко було помічати сильні сторони?
- ~ Чому дитині важливо чути про свої переваги?

Вправа «Підтримка замість критики» (10 хв)

Мета: навчити батьків конструктивно реагувати на помилки дитини.

Інструкція: учасники переформулюють критичні висловлювання у підтримувальні:

- ~ «Ти все робиш неправильно!» → «Давай спробуємо ще раз»
- ~ «Ти неуважний!» → «Я бачу, що тобі складно зосередитись»

Обговорення:

- ~ Які слова мотивують дитину?
- ~ Як критика впливає на самооцінку?

Вправа «Похвала без оцінювання» (10 хв)

Мета: сформувати навички правильної похвали.

Інструкція: тренер пояснює різницю між оцінювальною та підтримувальною похвалою.

Учасники практикуються:

- ~ замість «Ти найкращий!» → «Ти дуже старався»
- ~ замість «Молодець!» → «Я бачу, скільки зусиль ти доклав(ла)»

Вправа «Маленькі перемоги» (10 хв)

Мета: навчити батьків помічати щоденні досягнення дитини.

Інструкція: учасники пригадують ситуації, у яких дитина подолала труднощі або навчилася чогось нового.

Після цього обговорюють:

- ~ як вони реагували;
- ~ як підтримка допомагає дитині розвиватися.

Вправа «Скарбничка успіхів» (15 хв)

Мета: закріпити позитивне ставлення до досягнень дитини.

Матеріали: стікери, коробка або намальована «скарбничка».

Інструкція: учасники записують на стікерах успіхи своєї дитини та поміщають їх у «скарбничку успіхів».

Тренер наголошує, що навіть маленькі досягнення є важливими для формування впевненості.

Рефлексія (10 хв)

Мета: узагальнити отриманий досвід та усвідомити роль батьків у формуванні самооцінки дитини.

Інструкція: учасники завершують фрази:

- ~ «Сьогодні я зрозумів(ла)...»
- ~ «Я хочу частіше говорити дитині...»
- ~ «Для мене було важливим...»
- ~ «Я буду підтримувати свою дитину через...»

Заняття №8 «Сім'я, у якій хочеться рости»

Мета: узагальнити знання батьків про вплив сімейного виховання на розвиток дитини; сформувати уявлення про гармонійну сім'ю як простір любові, підтримки, безпеки та розвитку особистості дошкільника.

Матеріали: ватман, аркуші А4, стікери, фломастери, кольорові олівці, маркери, ножиці, клей.

Вправа «Сімейні правила» (10 хв)

Мета: усвідомити значення чітких і доброзичливих правил у сім'ї.

Інструкція: учасники створюють перелік сімейних правил, які допомагають гармонійному розвитку дитини (наприклад: повага, підтримка, спокійне спілкування, взаємодопомога).

Обговорення:

- ~ Які правила є найважливішими для дитини?
- ~ Як правила впливають на атмосферу в сім'ї?

Вправа «Моя сім'я через рік» (10 хв)

Мета: сприяти усвідомленню бажаних змін у сімейних стосунках.

Інструкція: учасники уявляють свою сім'ю через рік і записують:

- ~ що зміниться у спілкуванні;
- ~ які емоції переважатимуть;
- ~ що стане краще у взаєминах з дитиною.

Обговорення:

- ~ Що потрібно зробити вже сьогодні для цих змін?

Створення пам'ятки для батьків (15 хв)

Мета: узагальнити знання про ефективне батьківство.

Інструкція: у групах учасники створюють «Пам'ятку батькам щасливої дитини» (правила, поради, принципи виховання).

Приклади:

- ~ слухай дитину;
- ~ підтримуй замість критикуй;
- ~ встановлюй межі з любов'ю.

Вправа «Дерево сімейних цінностей» (15 хв)

Мета: усвідомити сімейні цінності, які формують основу виховання.

Матеріали: ватман із зображенням дерева.

Інструкція: учасники записують на листочках:

- ~ коріння — цінності сім'ї;
- ~ стовбур — правила та традиції;
- ~ гілки — поведінка та взаємодія;
- ~ плоди — результати виховання (щаслива, впевнена дитина).

Вправа «Щаслива сім'я очима дитини» (10 хв)

Мета: розвивати емпатію та розуміння дитячого сприйняття сім'ї.

Інструкція: учасники описують або малюють, якою дитина бачить щасливу сім'ю.

Обговорення:

- ~ Що найважливіше для дитини у сім'ї?
- ~ Чого вона найбільше потребує?

Вправа «Лист своїй дитині» (10–15 хв)

Мета: підсилити емоційний зв'язок між батьками та дитиною.

Інструкція: учасники пишуть короткий лист своїй дитині зі словами підтримки, любові та віри.

Обговорення:

- ~ Чи легко було висловлювати почуття?
- ~ Як такі слова впливають на дитину?

Вправа «Коло підтримки» (10 хв)

Мета: усвідомити ресурси підтримки батьків у вихованні дитини.

Інструкція: учасники називають людей, ресурси або ситуації, які допомагають їм у батьківстві (родина, друзі, досвід, знання).

Підсумкова рефлексія (10 хв)

Мета: узагальнити досвід тренінгу та усвідомити особисті зміни.

Інструкція: учасники завершують фрази:

- ~ «За час тренінгу я зрозумів(ла)...»
- ~ «Я змінив(ла) своє ставлення до...»
- ~ «Я буду використовувати у вихованні...»
- ~ «Моя сім'я для мене — це...»